Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Республиканың нинтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдын август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 245 (15218) ◆ 1993 чылдын декабрь 28, вторник ◆ Солунга ат салган шагы 23.30 ⇌ Садар өртээ 20 рубль.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

ООЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Тюлюш Кечил-оол аттыг совхозта кыштагларда байдал амдыызында эки.

Сенекте Анай-оол Хууракай, Эҗижиниң Бел талазында Артур Середар, Ужар талазында Василий Маҥзырыкчы баштаан хойжу бригадаларже Сергей Бадарчы баштаан беш «Беларусь» тракторлар үзүктел чок мал чеми сөөртүп турар.

Малчыннар Бадыраа Даваа, Сеоэ Маспык-оол оларның коданнарында хой ооллаашкыны эгелээн. Совхозтуң дирекция чери соок дыҥыып, хар кылынаанындан дүн-хүн чокка дежурныйлаашкыны организастааны эки болган. Ол ышкаш совхоз бо хүннерде кывар-чаар материалдар-биле үзүктел чок чоруп турары өөрүнүг.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем кожуун.

БАШТАЙГЫ ААЛЧЫЛАР

«Ак-Туруг» совхозта хой ооллаашкыны чаа эгелээн. Кодан бүрүзүнде мал чеминиң курлавырлары хире-шаабиле бар. Коданнарга хой ижер сугну үзүктелишкин чок чедирип турар.

Бо хүннерде Күчүп-Куратта кыштаан малчын Владимир Дарыйның төрүүр 310 хойунуң 50-и төрээн, хураганнары онча-менди. Малчын Владимир Дарый өткен кыжын 100 хойдан 90 хураганы алган. Карадагда малчын Сергей Шойдааның колдунда төрүүр 300 хойнуң 60-ы хураганнаан. Кайыгаа коданда хой ооллаашкыны кидин түлүх.

Кызыл-оол КОМБУ.
Чаа-Хөл кожуун.

«НОЯНЧЕ» МООРЛАҢАР

Шагаан-Арыгны таварып эртер улуг оруктан ырак эвесте бо чылдын декабрь 1-ден эгелеп «Ноян» деп адаар немненилге чери ажыттынган. Оны мөөрейлиг аукционга Людмила Монгуш баштаан 6 кижиден тургустунган аныяктар садып алган.

Бараанналарының, аҥы-чемнинин-даа өөтээ дыка чиик. Магазиниг, кафелиг, барменниг, Даштыкы байдалы шоолуг эскет чок-даа болза, иштики шимелдези, ында ажылдакчыларның чымчак ажыл-чаны сидерни дораан сергелиптер. Аныяк ооллар Эрик Сурунмаа, Александр Балчинр-оол кайгамчык тааланыг хөгжүм-биле аяр тудулган. Чөрге интитт-биле эр-хейлер болду.

«Нояндар» чүгле чемненир эвес, аяа янзы-бүрү дыштанылга кежээлери, семинарлар, солун кижилер-биле үжуражылгалар эрттирер дээш кижилериниң, коллективтерниң кандыг-даа чагыгларын хүлээп ап турарлар. Кирген орулгазын көөрү турган, айда бир катап социал байдалы чегей чоонуг халаска чемгерип база турарлар. Хөй катап дыҥаларының орнунга чаҥыс көргени дээре «Ноянга» келиир, чалап тур бис.

Марина ДОПСАН,
Нина СЕРЕНОТ.
Улуг-Хем кожуун.

АЛДАРЛЫГ ЭМЧИГЕ ТУРАСКААТКАН

КЫЗЫЛ. ССРЭ-ниң улустуң эмчизи, лайынның болган күш-ажылдың хоочуну Александр Иванович Канунниковтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 70 харлаанылыбиле холбаштыр байырлыг кежээ республиканың Алдан-маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге эрткен неделяда болган.

А. И. Канунников Ала-чурттуң Улуг дайынынга эрес-маадырлыы-биле киржип, фронтуга санитар кезээнге тулчып чораан, дыка хөй кижилериниң амы-тынын алган Ничан үе Украинаның, Молдавияның, Польшаның болган Европаның өске-даа хоорайларын немец-фашистиг эжелекчилерден хостаарыга идепкейлиг киришкен. Аныяк турган, ол эмчи институдун доосканы, Тывага 1956 чылдан эгелеп ажылдаан.

Бо үениң дургузунда Александр Иванович хөй-хөй кижилериниң кадыын экижилерниге, харын-даа берге үелерде оларның амы-тынын алырынга кедергей улуг улут-хүүзүн киргген. Ынчангаш оны Тываның дыка хөй чурттакчылары коннуг эки таныыр болган хүндүлээр.

А. И. Канунников хөй дайынчы медальдар болган ооленнер-биле шаңнаткан. Республиканың медицина шутумунга киргген ачы-хавыязы дээш аяа 1974 чылда Ленин орденин тыыскан. А 1984 чылда ол ССРЭ-ниң улустуң эмчизи деп алдарлыг аттың эдилекчизи болган.

Амгы үеде А. И. Канунников чонунга бүаныг төрээн чедирбишаан, республика эмнелгезинде кезер эмчи хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Раиса ДОЛЗАТМАА.

СЕМИНАР-ХУРАЛ

КЫЗЫЛ. Республиканың күш-культура болган спорт ажылдакчыларының эдилеглиг семинар-хуралы Кызылга эрткен неделяда ийи хүн үргүлчүлээн доозулган. Аҥаа кожуннар чагыргаларының күш-культура болган спорт комитеттериниң даргалары, республиканың элээди үргулларның олимпийжи спорт курлавырының школаларының директорлары, тренерлер, Тыва Республиканың Күрүнениң күш-культура болган спорт комитединиң ажылдакчылары киришкен.

«Күш-культураны болган спорттуң сайзырадыр талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның шинтпирлерин база девискээр программазын күүседиринге күш-культура болган спорт талазы-биле күрүне органнарының ажылының база сорулгаларының дугайында» илеткелди республиканың Күш-культура болган спорт комитединиң даргазы С. Ы. Ооржак кылган.

Тыва Республиканың өөредилге сайыдының оралакчызы А. И. Очур, элээди үргулларның олимпийжи спорт курлавырының школазының директору Ю. А. Шутов, профэилеллерининң эки тура спорт нинтилелиниң даргазының оралакчызы К. О. Ховалыг, кожуннарның спорт организацияларының талаэлери, тренерлер семинар-хуралга боттарының санал-оналдарын берген.

ТР-ниң Спорткомитетинин эки тура спорт нинтилелдериниң, Өөредилге, Аныяктар хөөрөнчи талазы-биле ямыларның болган республиканың үргулларының спорт школазының кедер 1994 чылда кылыр чорудар спорт-массалыг ажылдарының планын семинар-хуралга чугаалашкан.

(Бистин корр.).

М. В. Борбай-оолду Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижиин-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Улус өөредилгениң талазы-биле ак сеткилдиг болган хөй чылдарда үре-түүнелдиг ажылы дээш Башкылар билиг бедилер институтуң директоры Михаил Васильевич Борбай-оолду Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижиин-биле шаңнаан.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1993 чылдың декабрь 23.
Кызыл хоорай.

ӘҢ-НЕ КЫСКАЗЫ-БИЛЕ парламадан медээлер

АЛБАН ЕЗУЗУНУУ

Эрткен неделяда Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцин элээн каш Чарлыктарынга ат салган.

Россия Федерациязының 1994 чылда республика бюджедин тургузарының болган Россия Федерациязының субъектилериниң бюджеттерн-биле холбаанын дугайында Чарлыкта РФ-тин 1994 чылда республика бюджединин оруулгалары янзы-бүрү үндүүрлерден, оон иштинде олаа-ажык болган хуужудулга үндүүглериниң түргустунарын оозулап айыткан.

• • •

Россия Федерациязының Президентизи Б. Н. Ельцин Россияның телевидение болган радиодамчылыга талазы-биле федералдыг албанының удуртукчузу А. Н. Яковлевке Россияның күрүнеин «Останкино» телерадиокомпаниязының дарказының албан-хүлээлгезин күүседирин дааскан.

• • •

Россия Федерациязының парлаага албанының дыҥатканы-биле алырга, Россия Федерациязының Президентизи Борис Ельцин Инвалидтерниң нинти-россия хөй-нинти каттыжышкычларынга күрүне деткимчезинин дугайында Чарлыкка ат салган.

Инвалидтерниң Бүгү-россия нинтилелин, Караа көөрлбестерниң Бүгү-россия нинтилелин, Дүлейлерниң Бүгү-россия нинтилелин, Афганистанга дайынчын инвалидтериниң Россия фондузун Россия Федерациязының кызыгаарының хаайлы хыналдарын таварыштыр барааннар эрттирерде, хаайлы төлевиилериниң хостаар деп, Чарлыкта чугаалап турар. Документтиде оон-даа өске хөй чиигелдерни ол нинтилелдерге берген.

• • •

Россия Федерациязының Президентизиниң тускай Чарлыы-биле Федералдыг күрүне албанының дугайында Дүрүмүн бадылаан. Демократтыг эрге-хоойлуг күрүнеин эн чугула кезектериниң бирээзи болур күрүне албанының кол-кол принциптерин ол документтиде доктаатканын РФ-тин Президентизиниң оперативтиг информация төвү тайылбырлаан.

Күрүне албанынга киреринин чүрүмүн документтиде айыткан. Чижээ, мергежил талазы-биле шылгалда, үе-үе болгаш-ла, аттестацияны эрттирери, күрүне албанынга хүлээп алырда азы албан-дужаалга депшидерде шенелде хуусаазын эрттирери дээш ышкаш, хөй-хөй негелдерни тодараткан.

• • •

Нефть үлетүрүнге күрүне деткимчезинин дугайында РФ-тин Президентизиниң Чарлыында 1992 чылдың декабрьда болган 1993 чылда одалга-энергетика комплекизинин бүдүүлгелеринге тыыскан чаэдилерни тедээрин 1994 чылдың июль 1-ге чедир соңгаарладырын РФ-тин Төп банкызынга даскан. Ол ышкаш РФ-тин Президентизиниң Чарлыында нефть-газ тыыжының болган болбаазырадырының бүдүүлгелеринге моон мөөрүнде тыыскан чиигелдерниң хуусаадарын база үзүткен.

• • •

Россия Федерациязының Президентизи Россия Федерациязынга аудитория ажылдоодулгазының дугайында Чарлыкка ат салган. Чарлыкта бо талазы-биле ажыл-ноодулганың түр негелдерни бадылаан. Оларны йзугаар аудитория фирмалары болган тус-тус кижилер тускай аттестацияны эрттер болгаш шенееделде адыр ужурлуг.

• • •

Экономиктиг реформаларны хайыладыр бүдүүлгелериниң хоозунаа дужер ноорүн болгаш бажыныг угланган күрүне политиказын тодаар, акша-хөреңгини үстүн, хоозураан будуруулгелерни эле организастаар азы чок кылыр сорулга-биле РФ-тин Президентизи Борис Ельцин декабрь 22-де будуруулгелерниң хоозуран, дужеринин дугайында мөөрүнде хүлээп алдыкан хоойлужудулга актыларын боттандырып чоруларының дугайында Чарлыкка ат салган. Чарлыкта кандыг будуруулгени хоозураан деп саналарыл, кандыызын эле организастаарыл азы чок кылыры дээрини тодаргай айтып турар.

• • •

ДЕКАБРЬ ЭГЕЗИНДЕ МОСКВА. Эртип турар чылдың сөөлгү айы — декабрьның биреи неделязында код-кол бараанның болгаш аныдуулаарының өөртектери 2.9 хуу улгаткан. оон иштинде аҥы-чем бараанналының — 2.9 болгаш телевиилиг ачы-дузаның — 5.4 хуу улгаткан. Ол хүгайын РФ-тин Статкуркомунун медээзинде чугаалап турар. Сүт продуктуларының, даҥаа чүүгазының, дүктүн, картофельдин өөртектери элээн улгадып — 5-тен 10 хуу чедир аартаан. Аҥы-чем эвес бараанналардан даараглыг кылгаанның 3.2 болган тонкоатканы — 2.9 хуу улгаткан.

ДОКТААМАЛ БИЧЕ ХУРАЛ УЛАН-УДЭ. Бурятия Республиканың Дээди Совединиң сессиязы ажылын үргүлчүлеп турар. Аҥаа өске бүгү айтыыглар-биле кады Президент чагыргазының дугайын база чугаалажыр көөрү. Президент Бурятия күрүнеин болгаш Чазааның баштыны болур ужурлуг. Президент кижи бүрүт аҥы орус дылды билир болгаш 30 хардан аныяк эвес, 55 хардан улуг эвес азылыг болур ужурлуг.

Сессияның киржиҥилери мөөрүнде сайалдаттынган ийи палаталыг парламент дугайында шинтпирин хүлээп албайы, 64 депутаттыг Хүрээ Хуралды тургузары таарымчалыг деп санап турар. Оларның 27 депутат Биче Хуралды тургузуучу, доктаамал ажылдаан. Ол ышкаш республиканың аа Конституциязының төлевиилерин солунарга парламент шинтпирлээн.

РОССИЯ ШЫН ОРУКТА ВАШИНГТОН. Россия амгы үеде реформаларының шын оруунда чоруп турар, мынаҥаш делегей нинтилеҗиҥдези оон ыныг утланыышын-биле бүрүүцаарларларына бүгү талаалыг дузалаар ужурлуг. АКШ-тың күрүне секретарының чаа хамаарышпас чурттар талазы-биле тускай өөрүлекчизи Строуб Тэлботт Вашингтонун Национал клубунга чүве чугаалаан. ынаар демдеглээн. Ол-да ужуражыышкынга оралакчы президентиниң национал айыыл чок чорук таалары-биле дузалакчызы Леон Фюэрт база киришкен. Россия Федерациязы-биле харылааларга америк администрациязының кайы хире улуг сагыш садып турарын оларның чедиллери хөрөнгөлеп турар-дыр.

1994 ЧЫЛ КАНДЫГ БОЛУРУЛ НЬЮ-ЙОРК. Информациянын АП агентилелиниң айтыглаарына американнарның хорыыларынаа алгаш көөгө, беш кижиниң ийизи — келиг чылын оларның чурттап турар районнарында кудумчуларынга айымдыг байдал эвээжээр дээрзинге идеп турар.

Айтыглаарга хорыыларының уштун ийи кезээ чуртка сөөк-яры ылгаар ноорук улам келеерээр деп санап турар. Ынчаарга оларның чартык кезии — ажыг чок кижилериниң саны көвүдээр апаарын дугаалаан. Ол ышкаш боттарының өөрүлеериниң акша-хөреңги байдалы келир чылын дорайгаар деп санап турар кижилерниң ийи катап хай кижи — амыдыраан байыр бааныңа идеп турар.

РосИТА-СЧТА-ның медээлериниң.

БИБЛИОТЕКАРЬ

ЧУРУКТА: Татьяна Бегзиевна Шимит Кызылда республиканың караа четпестер нинтилелинин тускай библиотеказында ажылдап турар. Ол он-чыл бурунгаар Кызылдын уран үүл училищезинин ном-сан черлеринге ажылдаар ажылдакчыларны белеткээр салбырны доосканы, Тес-Хемге болгаш Кызылда А. С. Пушкин аттыг библиотекага элээн каш чыл ажылдаан. Ажылынга кызымак деп мактаттырып, номчукчулардан база коллективинден чылыг сөстерни дыннап келген.

Охемчик ОНДАРНЫҢ тырттырган чуруу.

Россия Федерациязының Президентизинин 1993 чылдың декабрь 11-де № 2127 Чарлыы-биле бадылаттынган

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ КҮРҮНЕ ГИМНИНИН ДУГАЙЫНДА ДҮРҮМ

1. Россия Федерациязының Күрүне гимни болза М. И. Глинканың «Патриотчу ырының» үндезининге тургускан аялга болур.

2. Россия Федерациязының Күрүне гимнин күрүне органнарының эрттирип турары байырлыг ёзулалдар болгаш өске-даа хемчегдер үезинде күүседир:

Россия Федерациязының Күрүне түүн көдүүрүп турар үеде:

Россия Федерациязының чаа соңгуткан Президентизи даңгыраак бергениниң соонда:

Федералдыг Хүралдың палаталарының сессиялаарын ажыдып база хаап турда:

тураскаалдарны болгаш туруаскаал демдектерни ажыдып турда:

Россия Федерациязының күрүне шаңналдарын тыпсып турда:

Россия Федерациязынга албанның чорүүн кылып келген даштыкы чурттарның күрүне болгаш чазак баштыңнарын үткүп база үдеп турда: ол таварылгада Россия Федерациязының Күрүне гимнин чогүүр чурттуң күрүне гимнин күүсеткениниң соонда күүседир:

Россия Федерациязының күрүне байыдалдарынга тураскааткан байыдыг хүралдарны ажыдын база хаап турда.

Россия Федерациязының Күрүне гимнин күрүнеиин телерадио компанияларының дамчызары:

3. Чаа чыл дүнезинде Чаа чылдың келгенин демдеглээн шак медээзинин соонда:

теледамчыдылгаларга биирги телепрограмманың эфирже үнеринин мөөрүнде — Россия Федерациязының күрүне байырлалдарының хүннеринде:

радио дамчыдылгаларына — хүн бүрүде эфирже биирги радиопрограмманың үнеринин мөөрүнде болгаш сөөлгү радиопрограмманың доозулганының соонда, а үзүктел чок дамчыдылгалар үезинде — Москваны-биле 6 шакта болгаш 24 шакта.

4. Россия Федерациязының Күрүне гимнин шериг кезектеринде, шериг корабльдеринде болгаш суноларында күүседирин шериг уставтары-биле таварыштырар.

5 Россия Федерациязының Күрүне гимнин албан күүседирининиң өске таварылгаларын Россия Федерациязының Президентизи доктаадып тургузар.

6. Даштыкыга албан хүүнүн хемчегдерни эрттирип турда. Россия Федерациязының Күрүне гимнин күүседирин ол чурттуң практиказын барымдаалап база бо дүрүмнү үдүүртүлга болдуруп, Россия Федерациязының Даштыкы хөөрөнгө яамызының доктаатканы-биле дүрүм бүгүүр боттандырар.

7. Россия Федерациязының Күрүне гимнин споотчу организацияларының тургустунган практиказын барымдаалап, споотчу марсылдааларны эрттирип турар үеде күүседирин болдурарын чөпшээрээр.

8. Россия Федерациязының Күрүне гимнин өске-даа таварылгаларда Россия Федерациязының Чазааның өөрүшээрээнин-биле күүседир болур.

9. Россия Федерациязының Күрүне гимнин хөйнүн мөөрүнүгө күүседир турда, аҥаа киришкенчер турул алгаш, а эр кижилер берт чокка дыҥнаар.

10. Россия Федерациязының Күрүне гимнин күүседирининиң доктааткан чүрүмүн сагыры дээш чогүүр хемчегдерни эрттирип турар күрүне эрге-чагыгазының болгаш түс чер бот-башкарылгазының органнарының, бүдүүлгелеринин, албан чеделериниң болгаш организацияларының удуртукчулары харыысалдыг болур.

11. Бо Дүрүмүн сагылгазынга контрольду Россия Федерациязының Президентизинин чанында күрүне геральдиязынга дагзыр.

ЧАА ЧЫЛГА ТУРАСКААДЫП

Красноярскиниң агроуниверситединин Тывада филиалының күш-культура башкызы Семен Очурунуң ында хүреш тренери, спорттуң ийи хевириниге спорт мастери Радислав Наважаптың болгаш Каа-Хем кожуунда «Бурунгаар» совхозтуң удуртулга-ының эгелээшкинин ёзугаар Кызылдың чамдык өөредилге черлериниң арызынга Чаа чылга турасканаткан тыва хүреш маргылдаазын эрткен неделяда организастап эрттирген.

Моор мөөрүнде чылдардаган бис Бо дээрге аҥаа тавылга эвес-тир Чүге дизе, ол өөредилге черлериниң ыланыгын национал хүреш маргылдаазын коннуг эвээш эрттирип турган. Амгы үеде оны катап тургузар сайыныдыр талазы-биле бистин республикада ажыл эдээн шүүдүп турар. Оон бир аяжээ бо деп чугаалап болур.

— Тыва хүреш маргылдаазы бистин өөредилге черинге чоокку чылларда барык соксаан турган. Оны катап тургузар, ээш баштайгы ёзаымнарны кылып эгелээнивис бе — деп филиалда хүреш тренери Р. Наважап чугаалады. — Бистер бо удаада «Бурунгаар» совхозтуң директору Бежендей Монгуш, кол зоотехник Эльдар Доктаа, ында профэилел комитединиң даргазы Маадыр-оол Кыраа болгаш инженер Шактаров Күүлар олар-биле тускай дугуржулганы кылдаа.

Удаваанда содак-шудак, хүрежир чиик идиктер кеткен коннуг аныяк 18-22 хар үезинде эолер залга чыскаалыпкан кирип келди. Шала соондаалаарың көөрге дурт-сыны чолдаалаа болза эзт-ханы боттарынга четчир. Оларның хүрежинин түрген болгаш чаражын база эскерлиг. Бистин улуг мөгелериис болза хүрежири шала ужуум а бо аныяктарны көөрге арызында чараш хүрежир эолер бар ноорду. Ылаңгыя агрономия факультединиң доокчуулуг Омак Серен Шамбалыгаа ялаткан аныяк мөге Начын Кунгаа олар чараш аргаларны ажыглаан туулдар. Омактың хатай каганы Начынның ааг арызында удуурланыгызының аланче хире калаан. Болгунуң бажын ажылдыг артыыне оорганар октаары аныяк мөгелериин хүрежин аяа киирип турар ноорду.

16 мөгениң хүрежинге сеткүүде эрткен эрт мөге бо: Шамбалыгаа Начын Кунгаа зоотехниктер факультединиң студентилери. Сангак-оол Ооржак, Виктор Сыргыт-оол болгаш келир үеним агроному, ам доозуп турар Омак Серен олардыр.

Маҥаа О. Серен бодунуң хатай кагар арызын ажыглап, Шамбалыгның мөгезин саадаавайн октап алган. А. С. Ооржак биле В. Сыргыт-оол дыка ур хүрешкен. Түүнелиниде В. Сыргыт-оол октаан. Эн сөөлгү салыгда В. Сыргыт-оол О. Серенни ур болбайн октаайн, филиалдың 1993 чылда чемпиону болган.

Биирги черни эдээн мөге, Бай-Тайгада «Бай Тал» совхозтуң мөөрүнде малчының Сыргыт-оол Таар-ооллуң оглу Викторга «Бурунгаар» совхозуну салган ортин профэилел комитединиң даргазы М. Кыыраа болгаш инженер Ш. Күүлар-оолар тыыскан. Келергей шыырак мөгенее ужаалыг ортин Виктор эктинге салган. Эдээ бир болгаадыр шоннуурге оон эш-ооду студентилер ажыл аскан, байыр ведорин турулдар. Ийиги черни эдээн О. Серенге ангор сергени шаңнаа кылдыр тыыскан. Ушку-ортку черни эдээн Н. Күүлаага болгаш С. Ооржакка «Чаа чылын байыдалыгаа» даан бижиктер торттарны тыыскан.

Ам каш сес. Бо улуг эвес маргылдаага Красноярскиниң техниктиг институдунуң Тывада филиалының Кызылдың башкы институдунуң болгаш кедээ ажыл-агый техникумунуң мөгелерин чалаан турган. Ындыг-даа болза маҥаа кедээ ажыл-агый техникумунуң студентилери, ында күш-культура башкылары келбээн — ол өөредилге черинде күш-культура деңнелиниң эдилеп турар эвес бе? Азы ол ноорук болган бе? Кымга-даа дыҥнаттаан.

Ийиде Сургуулдар болган студентилер аразында хүреш маргылдаазын эрттирериниге филиалдың администрациязы-ла профэилел комитеттерилде материалдыг дуза кергүүлээн. Ол хамаанчок, ол черниң башкылары безин оны чоонуурсан, задже бакылап кербезин меҥ кайгаткан. Бо дээрге спорт болгаш күш-культураже сагыш салбас ноорук деп өөрүнүн бир хөреңги боор деп бодаар-дыр мен. (Бо башкы келгеш, байыр кетиргеш ур болбайн ноорук берааның көрдүм).

Филиалдың спорт залының нинтин байдалдары түгээн. Иштин чугайлап, чылыглаан, чырык четчир. Ындыг-даа болза, чадыг чок болганындан ооллар аҥаа тас шала кырынга хүрежип турду. Бир эвес эпчок дужер болза, кемдеп болуур чүүзүүжок. Аныяк мөгелериин ямдынызы доктаамал хүрежин ноорук болгаш содак-шудактыг, өскелери аҥаа-ла споотчу чүүр кедиг алган болуур ноорду. Бир дугаар эттирип турар маргылдаа чарын ындыг-даа болуп-ла ыйнаан. Ынчалза-даа хүрежир ноорук аныяк кижи бүрүүр содак-шудактыг болуур болза деп өөрүнүн бодаан ийиги мен.

Чеде ынчаш сөөлгү ыллаарда Кызылдың өөредилге черинде спорт болгаш күш-культура ажылы хөнүвейн турар болганындан споотчу чүүр хүреш эвес өскелерге теннисчилерге ады-сунаа чүүр ноорук аныяктар коннуг эвээш. Бо дугайында Кызылга ноокта чаа эткен спорт ажылдакчыларының семинар-хуралынга санап берсеннер, демдеглээн оон балыктарны болуп, хүрежин айтыры артыкшаа эвес боор.

Виктор КАРА-САЛ.

ТҮҮНЕП ЧУГААЛАШКАН

Эрткен субботада Сарыг-Септин Культура бажынынга Каа-Хем кожуунун культура ажылдакчылары биир чыл ишинде кылган ажылдарының түүнелдерин чугаалашкан. Культура ажылдакчылары боттарының шаа-биле багай эвес ажылдаан. Ол дугайында культура кылдызының эгелекчизиге доктаал илеткелди кылган.

Культура ажылдакчылары чедип кылдымаан ажылдарга доктаал, бот-шүгүмчүлелди кылганнар. Түүнел хүралга культура кылдызының өөрүлелин сонгаан. Культура кылдызының эгелекчизиге В. П. Харченкону хөөрөп арттырган.

Түүнел хүралга Культура, кино болгаш туризм ямызының сайыдының оралакчызы В. В. Маотый-оол киришкен.

Ынчаш хүралдар чер бүрүүнде болуп, Аҥаа ямының колдеңги кежигүннери кижиг.

(Бистиң корр.).

Хуужуткаш, куруг калбаан

БОДУН БОДУ ХАНДЫРТЫНГАН

Шагаан-Арыгда амыдырал хандырылга бүдүрүлге комбинады Улуг-Хем кожуунда хуужуткан баштайгы күрүне бүдүрүлгелериниң бирээзи. Дөрт каът ол улуг бажыңны эт-севи-биле катай комбинаттың ажылчыннары садып алган. Комбинат ынчан бот-орулга-чарылгаже кирген-даа болза, карылгалыг бүдүрүлге босп турган. Ажылчыннарның садып алганы бүдүрүлге баштай бут кыынга туруп чадап, хоозураарының кыынга келген. Ынчалза-даа ажылчыннар бүдүрүлгезин рыноктуң кадыг-берге аспаандан уштуп, быжыг турушту демисешкеш, эвээш-биче-даа бол орулгалыг бүдүрүлге кылып алганнар. Комбинаттың бөгүнгү байдалының дугайында ооң ажылчыннарының бөлүк чагааларын парладывыс.

ДЕМНИГДЕ — КҮШТҮГ

Бистиң комбинадывыс тургустуларда Шагаан-Арыгның үлетпүр комбинадының даараныла цеги дээр бир адырындан эгелээн чүве. Бот-тускай-лаң бүдүрүлге апаргаш. Кызылдың Раскова аттыг даараныла фабриказының чагыын күүседип турдувус. Эки дириттип, мактадып-даа, а мурнакчыларывыс орден, медальдарбяле шаңнаткылаан-даа. «Таптаашкын» үезинде чаңгыс черге таптап-даа турбадывыс. Эде тургустуунуушкунга сылдап алгаш, дээди эрге-чагырга туткан дүжүметтер ССРЭ-ни дүжүрүп кааптарга, дыка багай байдалга таварыштывыс. Хөвең хамаанчок, даараныр удазын безин тывылбайн баар чоолу.

Шоолуг-ла орулга бербес боорувуска күрүне бистен чарлып аар дээш дыка-ла кызыткан. Комбинатты хуужудуп алырыче барык-ла албадай берген. Ийи-үш удаа хуралдап, эки-багын сайгарып көргеш, бүдүрүлгевисти хуужудуп аллывыс.

Ам бисте бөш цех ажылдап турар. Ажылчыннарывыстың нییти саны алдан кижи. Улуг адырларга чайгы, кышкы хептер кылыр цехтер хамааржыр. Ол ышкаш телевизорлар, радиоприемниктер септээр цех база бар.

Шаандагы дег, ынча акшаның бараанын бүдүрер дээн планывыс чок. Кара чаңгыс багай чүве — чагыгларның эвээжээни. Оон башка чалажып орар чүвүс-даа чок. Миллион-миллион акшаны ажылдап ап-даа шыдаар бис. Механизмнер-биле амдыызында чедер кылдыр хандыртынган бис.

Өре-ширеге дүжүп-даа турдувус. Чажырган чоор. Байкыдан он миллион рубль алган улус бис. Оовусту чоокта чаа үзе төлеп берептивис.

Өртек-үненин доктаамал өзүп турары бүдүрүлгениң хөгжүлдезинге дыка-ла шаптыктап турар. Үүгле чылыг, чырык-биле хандырган дээш кирип алган акша-хөреңгивистиң барык үштүн бир кезини алгаш баар-дыр. Оон ынай үндүрүг, янзы-бүрү фондулар база бар. Ынчан кээрге, бүдүрүлгени калбартырыга акша-төгерик мырыңай артпас боор-дур.

Бүдүрүлгениң эдлери ажылчыннар боттарывыс бис дээрзин ханызы-биле медерел, арганыг-ла болза камнадгалыг, хумагалыг болуруп күзел турар бис. Дарга-бошкавыстан эгелээш, ажылчын улус бис. Мен чайгы хеп даараар цехтиң ажылын харылап турар бөдүүн ажылчын кижи мен. Ынчалза-даа эш-өөрүм бүдүрүлгениң директорунуң оралакчызынга соңгуп алган.

Бисте кижи бүрүзү бүдүрүлгенин мурнунга Устав ёзугаар тускай хүлээлгелиг. Бисте ажылчын бүрүзү ай санында 30 мүңдан эвээш эвес акшаны бүдүрүлгеге кирер ужурлуг бис. Өртек-үненин үлгады бергени-биле ол база-ла Ынчалза-даа олардың дээштин кошкак. Чар тараткан база чаа хептер хевирлерин сурааалдаан делгелгелерни организастаан дээш чамдык акша түңүн чарыгдап база болгай. Ол дээш каражалай бербес болгай. Харын-даа чагыкчыларның саны көвүдээри чугаажок. Бо хүннерде ышкаш, он борбак чагыгны бүдүн цех күүседип турарының орнунга, чарлал соонда өйлүш катап көвүдээри чугаажок.

Рынокка үнези чиик, шылары эки бараанныр бүдүрүп турар бүдүрүлге чечектелдир хөгжүй бээр болгай. Амгы үеде бистиң байдалывыс кандыгыл?

Базаарларда, магазиннерде улуг кижилер кедер тоннарның өртээ 170-180 мүң боп турар. Бистиң комбинатка даараан тоннарның өртектүнези үүс мүңдан ашпас. Бир эвес чагыкчы кижи болуунуң материалын бежен мүң рубль-биле садып алган болза, бистиң немей кинген материалдарывыс, даараанының хөлезини дээш бежен мүң рубльди төлөөр апаар деп аная бөдүүн чижек кылдыр көргүзейн. Ынчан кээрге, чагыкчы 70-80 мүң рубльди камнап ап болур аргалыгдым.

Цегнивисте ам дээрезиниде колдуунда пөстен кылган тоннар даараан тур бис. Бир эвес таптыг бодаар чүве болза, өттен кааи чымчак хой кежиннен чоллак тоннарны үүге кылып болбас деп!

Сөөлгү үеде көрүп чоруурга, совхозтарда хамаанчок, хүү кижилерде безин моол үксаанның кара баштыг ак хойларын элээн элбей берептир. Ол хойларның кежи чүга, эттеп, үүштаарга белеви кончуг. Кол-ла чүве — чиих, чымчаа аажок. Хой кежин эттеп алгаш биске тон даараткан кижи чагыын күүседип кварывыска магазинче түрүү алгы тоннардан ийи катап эвээш чарыгдаллыг болур апаар. Ынчанган биске келген чагыкчылар часпайн турарын база катап сагындырыктым.

Мария БАЗ-ООЛ.
Тон даараар мастер.

ИДИК БАКТА ЭЖИК ЫРАК

Чараш идиктер кылып турар бис деп мактанмас бис. Бир эвес чагыкчы кижи болуунуң материалын бежен мүң рубль-биле садып алган болза, бистиң немей кинген материалдарывыс, даараанының хөлезини дээш бежен мүң рубльди төлөөр апаар деп аная бөдүүн чижек кылдыр көргүзейн. Ынчан кээрге, чагыкчы 70-80 мүң рубльди камнап ап болур аргалыгдым.

Цегнивисте ам дээрезиниде колдуунда пөстен кылган тоннар даараан тур бис. Бир эвес таптыг бодаар чүве болза, өттен кааи чымчак хой кежиннен чоллак тоннарны үүге кылып болбас деп!

Сөөлгү үеде көрүп чоруурга, совхозтарда хамаанчок, хүү кижилерде безин моол үксаанның кара баштыг ак хойларын элээн элбей берептир. Ол хойларның кежи чүга, эттеп, үүштаарга белеви кончуг. Кол-ла чүве — чиих, чымчаа аажок. Хой кежин эттеп алгаш биске тон даараткан кижи чагыын күүседип кварывыска магазинче түрүү алгы тоннардан ийи катап эвээш чарыгдаллыг болур апаар. Ынчанган биске келген чагыкчылар часпайн турарын база катап сагындырыктым.

Мария БАЗ-ООЛ.
Тон даараар мастер.

ЧАСПАС СИЛЕР, ЧАГЫКЧЫЛАР

Кандыг-даа кижи чайындаа, кыжын-даа даштыкы хеп чок чоруур эвес. Оода чадаарда чылыг үеледе эртем, кежээ кедер чолдак тон черле херек болгай.

Бистиң даарап турар тоннарывыстың даштыкы хевири шевергин, кедерге эптин-биле ылгалын турарын айтыр апаар. Чагыкчыларның боттарының шилип алганы хевирлерни колдуунда ажыглап турар бис.

Даштыкы хеп, азы костюм баа күсүү, кышкы тон даараар материалдарны чагыкчылар боттары эккеп турар. Оларның иштики доларын комбинаттың материалдарыбиле кылыр.

Костюм, чүвүр, тон даараап алыр кижилериң саны дыка эвээжээн. Мен бодап турарымга, чарлал, көргүүлер дыка кошкак чоруттуунуп турарында. Черле ынчаш бо рынок харылаалаарының үезинде бүдүрген баараан-сараанны дүрген болгаш тааржыр өртекке саврыптар ужурлуг. Биоте ындыг чүве, барык чок деп болур. Ийи-чаңгыс солунаарга, кудумчуга хүүдүстар хевирлиг чарлалдарны кылылаар-ла ханым. Ынчалза-даа олардың дээштин кошкак. Чар тараткан база чаа хептер хевирлерни сурааалдаан делгелгелерни организастаан дээш чамдык акша түңүн чарыгдап база болгай. Ол дээш каражалай бербес болгай. Харын-даа чагыкчыларның саны көвүдээри чугаажок. Бо хүннерде ышкаш, он борбак чагыгны бүдүн цех күүседип турарының орнунга, чарлал соонда өйлүш катап көвүдээри чугаажок.

Рынокка үнези чиик, шылары эки бараанныр бүдүрүп турар бүдүрүлге чечектелдир хөгжүй бээр болгай. Амгы үеде бистиң байдалывыс кандыгыл?

Базаарларда, магазиннерде улуг кижилер кедер тоннарның өртээ 170-180 мүң боп турар. Бистиң комбинатка даараан тоннарның өртектүнези үүс мүңдан ашпас. Кадыг ажылдап турар эштерим Андриан Даваадыр, Маадыр Дошгак суглар дыка-ла биче сеткилдиг, ажылгыр оолдар үүве. Ийик даараар цехте үжелээн ажылдап турар-даа болзувусса, улуг, бичии кижилериниң чагыгларын саадатпайн кылып берептер аргавыс бар.

Чагыглар удаа-дараа кээпле турар-дыр. Дүрген ачыдуза чедирер ужур-даа таваржыр. Чижээлээргe, сапожка идиктерни «молния» дээр өөгү үрели бээр таварылгалар бо-ла таваржыр. Оны эзлчег ооккa кыла шаап бээр апаар. Оон үнези эзлээн улуг-даа бол, чагыкчыларның хомудап турганын көрбедивис.

Ийик бакта, эжик ырак дижир болгай. Сөөлгү үеледе кышкы майыктааштарның магазиннерде өртээ 40-50 мүң рубль болгулаар. Шак ындыг майыктааштыг таарты септеп бээрвисте чагыкчы сес мүң рубль төлөөр үүве. Ол бирийн кыштыг чайлыг шыдажып эртеринге бүзүрээр мен.

Бир эвес сапожка, азы үнды дээр кадыг идик даараар болза, ооң өртээ 70-80 мүң рубльден ашпас. Базаарда хуу кижилериң кылган ындыг чылыг идиктери 120 мүң рубль ажып турар болчук.

Чагыкчыларның идиктери септээр материалдарывыс бар. Ынчалза-даа кээп турар хырбаның шынары хиреліг. Ол дугайын чагыкчыларга ажыы-биле чугаалап турар бис. Үүге дээрге үүле үүнүн болап, келген кижиниң ыттан эрттирип болбас болгай.

Бир эвес, ийи шынарлыг булгаар болгаш өске-даа үүүлдер бар болза, тергиин эки шынаарлыг майыктааштарны, хром сапыктарны безин кылыптар аргалар бисте бар. Бо талазы-биле тускай курстарны доокан мастер Андрей Даваадыр чагыгларны кылып-даа турду. Моон алгаш көөрге, идик септээр цехтин ажылын улам экижиткеш, тускай идик кылыр цех кылдыр сайгыладып алырының аргалары бар-дыр.

Олег САРЫГ-ООЛ.
Цех начальниги.

ӨҢНҮГ ҮҮРУК

Сөөлгү үеде кижилер шүүт үүрүкка тырттырбастаан. Бистин фотосалонувус кол-дур. Тып алган артык кезектеристиң үнези ынчамгаш улуг боп турар.

Телевидение амыдыралды калбаа-биле көргүзүп турар. Шагаан-Арыгда, Чаа-Хөлде болгаш өске-даа чурттакчылыг суурларда телевизорлуг өг-бүлелер эңмежок. Өг-бүле бүрүзүнүң дөрттүн үш кезин теледамчыдылгаларны көрүп турар.

Ажылывыс баш ашпа. Ынчалза-даа цехке ора хүнзевейн, ынай-бээр үргүлүг чоруп тур бис. Кышкы үеде хоорай, суурлар кезип, улустуң кирген чагыгларын аргалыг-ла болза, оларның бажыңнарынга кылып бээрин кызылар бис. Бажыңнарже чалалгаларның хөлезинга улуг-даа болза, чагыкчыларга-даа, мастерлерге-даа таарымчалыг дээрзин билдингир.

Хуужуткан бүдүрүлгениң ажылчыннары акша-шалың албайн турар. Бистиң цегивис оолдары бүдүрүлгевиске бээр ужурлуг акшавысты ай санында дужаап турар бис. Өреширеңис чок. Амыдыралга ажыглаарывыстың артыкшылын телевизорлар дериг-херекселлери садып алыр-дыр бис.

Амдыызында бистин-биле алаанажыпкы дег телемастерскаялар чок. Бир эвес бодуу артык кезектерлиг шак ындыг биче мастерскаялар тургустунуп кээр болза, ачы-дуза чедирилгезиниң үнези бир янзы турар ийик.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, артык кезектер айтырыын шиитпирлээри дыка берге. Оны чаңгыс аайлап тургузары чугула деп бодаар мен. Янзы-бүрү мастерскаяларның эвес, а телемастерскаяларның шиитпелини тургузары күзенчиг.

Михаил ОНДАР.
Телемастер.

ӨСКЕЛЕРДЕН ЫЛГАЛДЫГ

Шагаан-Арыгда амыдырал хандырылга комбинадының телемастерскаязы өске пехтерден шүүт ылгалдыг. Чижээлээргe, даараныла цегивде эргежок чугула пөстаавы аймаан даргалар ооң-моон сураглап эккээр үүведир. Бистиң районга хереллетинер телевизор дериг-херекселлерин ажыы-биле чугаалаарга, боттарывыс тыптынып ап турар бис. Чоокта чаа цегивис оолдары Красноярскиден артык кезектер садып эккелди. Орукка безин чеже акша-төгерик чарыгдаттынардыр. Тып алган артык кезектеристиң үнези ынчамгаш улуг боп турар.

Телевидение амыдыралды калбаа-биле көргүзүп турар. Шагаан-Арыгда, Чаа-Хөлде болгаш өске-даа чурттакчылыг суурларда телевизорлуг өг-бүлелер эңмежок. Өг-бүле бүрүзүнүң дөрттүн үш кезин теледамчыдылгаларны көрүп турар.

Ажылывыс баш ашпа. Ынчалза-даа цехке ора хүнзевейн, ынай-бээр үргүлүг чоруп тур бис. Кышкы үеде хоорай, суурлар кезип, улустуң кирген чагыгларын аргалыг-ла болза, оларның бажыңнарынга кылып бээрин кызылар бис. Бажыңнарже чалалгаларның хөлезинга улуг-даа болза, чагыкчыларга-даа, мастерлерге-даа таарымчалыг дээрзин билдингир.

Хуужуткан бүдүрүлгениң ажылчыннары акша-шалың албайн турар. Бистиң цегивис оолдары бүдүрүлгевиске бээр ужурлуг акшавысты ай санында дужаап турар бис. Өреширеңис чок. Амыдыралга ажыглаарывыстың артыкшылын телевизорлар дериг-херекселлери садып алыр-дыр бис.

Амдыызында бистин-биле алаанажыпкы дег телемастерскаялар чок. Бир эвес бодуу артык кезектерлиг шак ындыг биче мастерскаялар тургустунуп кээр болза, ачы-дуза чедирилгезиниң үнези бир янзы турар ийик.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, артык кезектер айтырыын шиитпирлээри дыка берге. Оны чаңгыс аайлап тургузары чугула деп бодаар мен. Янзы-бүрү мастерскаяларның эвес, а телемастерскаяларның шиитпелини тургузары күзенчиг.

Михаил ОНДАР.
Телемастер.

РЕДАКЦИЯДАН. Үстүнде бөлүк эштериниң чагааларындан алгаш көөрге, Шагаан-Арыгның амыдырал хандырылга комбинадында ажыл-агыйның судалы соп турар-дыр. Ында ажылдап турар кижилер боттарының хүлээлгелерин ээ ёзу-биле көре бергени өөрүнчүг. Ынчалза-даа саарлыр, алды-беш аңдарлы бээрининг хемчеглери алдынмайн турары илдең. Кожуунда оларга шаптыктапкы дег, ачы-дуза чедиреринiң бүдүрүлгелери чок. Кылып бүдүрген үүлдерин үүгле кожуунуң чурттакчыларынга эвес, өскээр салыглап, азы ачы-дуза көргүзүп болурунуң аргалары бар. Ындыг турбүже, комбинаттың дирекциязы (директору Ю. Э. Шойдак) эр улус бажы таарар черни чыл дургузунда ажылдадып чадашкан. Көдээ суурларга турган ачы-дуза чедирер хүлээп алыышкын пунктуларын хуу кижилерге чиик өртекке саткылапкан. Бүдүрүлгени калбартыр дугайында айтырыг ам дээрезинде кымнын-даа бажын аартпайн турар. Комбинаттың бодунуң ажылдап турары дөрт каът бажынның чамдык өрээлдери, заллары хос тургулаар. Ол черлерге үүн өөрер, кидис кылыр, харын-даа, кидис идиктер кылыр мастерскаяларны үүге ажыдып болбазыл? Черле ынчангаш тывынгыр, чогаадыкчы чоруккче үүткүп, башты ажылдадыр болза эки. Амыдырал хандырылга албан черлериниң ажылдакчылары акша-төгерик айтырыглары белен шиитпирлеттинмес бо берге үеде, үүгле чагыглар маңап, каш борбак келген чагыгларны эмеглежип кылырга ындыг-ла улуг идиг бердинмезин чугаажок. Ынчангаш ажыл-агыйны бирээр тургузары, кижилериниң бүдүрүлгечи хамаарылгазын өскертири эргежок чугула апаар-дыр.

РОМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

РОССИЯДА РЕФОРМАЛАРНЫ ДЕТКИИР

ВАШИНГТОН. «Каттышкан Штаттар болгаш ооң барымчук эвилелчилери Россияда экономиктиг реформаларны болгаш демократияны деткиирин үргүлчүлээр ужурлуг. Ынчалза-даа Россияның бо талазы-биле чедишкиниверге шаптык болбас, ындыг аргаларны ажыглаары чугула», АКШ-тың конгрессинин сенадында республиканчы эвээш кезинин баштыны Роберт Доул ынча деп чугаалаан.

* * *

КНО-НУҢ ШИИТПИРИ

НЬЮ-ЙОРК. Каттышкан Нациялар Организациязы бо чылдың майның 3-түн хүнүн «Парлалганың хоступунун бүгү-делегей хүнү» кылдыр чарлаар дугайында шиитпирни хүлээп алган.

* * *

КЫШКЫ ОЛИМПИЯЖИ ОЮННАР

ЖЕНЕВА. Боснияның фронтуларында үгер-бооларның болгаш автоматтарның дааштаашкыннары Лиллехаммерге (Норвегияда) болур кышкы олимпийжи оюнларга шаптык болбас ужуулуг. Каттышкан Нациялар Организациязының 48-ки сессиязында 1994 чылдың февраль 5-тен март 6-га чедир дайылдажыышкын чоруп турар бүгү черлерге аткылажыышкынны болдурбазының дугайында хүлээп алган шиитпирни дайылдажып турар талалар күүседир. Дээрзинге Делегейни олимпийжи комитеди идеген турар. Дайылдажып турар талаларның баштынары: мусульманнарын — Алия Изетбегович, сербилериниң — Радован Караджич болгаш хорбаттарының — Мате Бобан олар-биле чугаалажып турганының үезинде Делегейни олимпийжи комитединиң Президентизи Хуан Антонио Самаранч ол дугайын идеген чугаалаан.

* * *

ШААП ХАЛДААШКЫН КАЛБАРГАН

ПНОМПЕНЬ. Камбоджаның хаанының аг-шериглериниң куштери «Кызыл кхмерлериниң» туруштарынче шаап халдаашкынчыын улам калбартып турар. Пномпеньниң радиозунуң дыннатканын ёзугаар элырга, чазак шериглери эрткен неделяда чуруттуң төп кезээнде тос чурттакчылыг черлерни эзлээш, холга алган боп турар.

* * *

КАРА-БАЖЫННАРДА ДУВУРЕЭЗИННЕР

БУЭНОС-АЙРЕС. Аргентинаның найысылалында болгаш ооң чоок-кавызында беш кара-бажыннарда дувуреэзиниг байдал турсуктуунган. Оларда хоругдаттырган барык 10 мүң херектеннер кара-бажыннар таныылдарын тутып алгаш, боттарының неллелерин күүсеткиже салбайн турар. Боо-чепсектиг сеткиже алышкынар үезинде элээн каш он кижи балыглаан. Дувуреэзин үндүрген херектеннер кара-бажыннарда байдалды экижилерин, а ол ышкаш суд шииткели чоокка оларда 2 чыл ажыр чыдып туралларны кара-бажыннардан хостап үндүрерин болгаш спид аарыг база 60 хардан улуг ажылыгларны хостаарын негеп турар.

* * *

КИЧЭЭНГЕЛИГ КӨӨР ХЕРЕК

ПАРИЖ. Совет Эвилелиниң сандарап дүшкениниң соонда болуушкуннарны дыка кичээнгейлиг көөр ужурлуг бис деп, Францияның камгалал министри Франсуа Леотар медегленн. Ол РТЛ радиостанцияның программазынга үүне чугаалааш, Франция Германия-биле кады Россияның шериг талазы-биле угланышкынын шинчилеп көөрүн турарын дыңнаткан. «Ол Барымы Европаға камгалалдың болгаш айыыл чок чоруктуң талазы-биле хемчеглерни кымгаа-даа удур эвес кылдыр башкарып чорудар арганы бисте бээр апаар» — деп, Ф. Леотар чугаалаан.

* * *

МУН АЖЫГ КИЖИНИ ШААЖЫЛААН

КАИР. Чоокта чаа-ла ирек иитилелдиң шериг-политиктиг бөлүүнге кирип турган бир мүн ажыг кижини сөөлгү үеде Багдаттың эрге-чагыргаларының дужаалын ёзугаар шаажылап өлүргенин Египеттиң «Аль-вафд» солуну Саддам Хуссейнге удур бөлүктериниң төлөөлекчилериниң дыңнатканынга үндезилээш, бичээн. Оларны шуптузуп «күрүнеге удур сулчаэге киришкен дээш» буруудадып турар.

* * *

КАНДИДАТКА ДЕПШИТТИРГЕН

БУДАПЕШТ. Венгриянын иштики херектер министри Петер Борош чуруттуң премьер-министриниң албан-дужаалынга кандидат кылыр депшиттирген. Венгриянын Президентизи Арпад Генц парламентиге болган тускай парлалга конференциязынга ол дугайын дыңнаткан.

* * *

КУДУУШКУННУГ ЧАЪСТААШКЫННАР

ДЕЛИ. Кудуушкуннуг чаъстаашкынның түңнелиде болган суг үеридээшкининден Шри-Ланканың соңгу-төөн районында 125 мүң ажыг кижи чурттаар чер чок арткан боп турар.

Өске черлерден үзе кестирген хоорайларын болгаш суурларының чурттакчыларынга аъш-чемин болгаш эм-таңны эгаар орту-биле чедирип берип турар. Ынчалза-даа эгаарның байдалы дыка багай боп турарындан ындыг дуза берген турар.

* * *

КЫЗЫГААРЛААРЫН ШИИТПИРЛЭЭН

ПЕКИН. Кыдаттың Коммунистиг партиязының Шериг Чөвүлели кыдат Чепсектег Күштериниң сайгарлыкчы болгаш саарлыкчы ажыл-чоруулгазын кызыгаалаар шиитпирни үндүрген. Ол ышкаш шериг үлетпүрүн тайбың продукция бээринче шилчедериниң программазын улам калбартырын ол дугайында документилеп айтып турар.

* * *

ЭН ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ КӨРГЕН

КНО. Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязының 48-ки сессиязының „кол кезээ доозулган. Делегей чыыжы үш айның иштинде амгы үениң эн чугула айтырыгларын чугаалап көрген. Олар болза боо-чепсектиг лужуреринден болгаш делегейни айыыл чок чоруун быжыглаарындан эгелээш, регионларда месилдежиишкиннерни шиитпирлээринге чедир, ижкинин эргe-шөлээлериндег болгаш экология айтырыгларындан эгелээш. Чөөн Европаның болгаш шаандакы Совет Эвилелиниң чуруттарына дуза чедиреринге чедир чугула айтырыглар боп турар.

(РосИТА-СЧТА-ның медээлеринден).

АРАГАЧЫЛАР БОЛГАШ ИНВАЛИДТЕР БОЛУР БЕ?

Айтырыглыг чагаа

Бистин чогаалчыларывыс, бижикчилеривис солуп, сеткүүлдер арнынга 1960 чылдардан эгелеп бистин тыва чонну арагаже шымныр кире берген, ынчангаш ол 60 чылдарда төрүттүнген ажы-төлүн ноолдуу эзирик ада-иелерден эзирик төрүттүнген, ынчангаш ол аныяктар арагалаар, кемнерек үүлгелиг, домактаар болган деп бижип турарлар. Мен чогум 60 чылдарның аныяктарын кандыг улузул деп чүвени айтырып, уктап, шинчилеп көрбээн мен.

Мен бодум бодап чоруурумга, үүгле 60 чылдарның кижилери, ол үеним аныяктары арагаже шымны берген эвес, бо соөлгү чылдарда бүгү тыва чон арагаже кире берген деп саналр мен. Араганы ишпейн аан, ол база хүдүткелдиг чемнериниң бирээзи-дир. Үүгле чурумувус баксыраан. Кан борбак тыва өлүржүр, үштежир-дир бис.

Ам — 1960 чылдар-биле бо 1993 чылды дериеп бижин көрейн. 60 чылдарның улузу арагалаар болган болза, а бо 1993 чылдың чаа төрүттүнүп турар чаштары колдуу бажы кемдээшкиниг, инвалид улустар болуп турар. Бистин Хандагайты суурунуң бажыңынга төрүттүнген чаштарны дыңнаарга-ла, бажында, оорга-мойнунда кемдээшкиниг дээр-дир. Борта хоржок дээш, улуг эмчилерлиг чер Кызылче алгаш чоктаткан боор. Маңаа чогум кым буруулуг боп турарыл?

Бо эртем-билиг сайгыраигай үеде хамаанчок, шагда бистин үевисте кадайларны тыртыгга олуртуп алгаш божудуп чораан болгай. Ынчан ол үеде безин кижи ындыг уруг төрүттүнген деп чүвени дыңнаар эвес, ховарла болгай. Аная-ла «тудугжу» кадайлар деп улус божудуп чораан болгай. Кадайларны эр-даа кижилер божудуп ап чораан чүве. Чижек кылдыр бижип база боор мен. Мээн кырган-ачам, честем «тудугжу» кижи чораан. Оон адын Куулар Салдам дээр.

Ол көдээге кериниң эзди аарый бээрге, шанактыг аътка суурже эккел чыдырда, керни бергедей берген. Керини улуг чагы-биле ораагаш, бичии өөеааның хирини кескеш, өөеааны бодунуң негей тонунга ораап алгаш, боду чанагаш эмчиге эккелген чери база бар.

Мен билип кээримге-ле, Солчур суурга «тудугжу-кадай» дээр кадай бар. Улус колдуу ол кадайны чалаар чүве.

Владимир МОНГУШ.
Хандагайты суур.

Номерден номеже

АМЕРИКАЖЕ УЗУН, БЕРГЕ ОРУК

(Уланчызы. Эгези № 241, 244 «Шында»).

Турцияның элчиниң оралакчызы делегейни түрк чонарының улуг конгрессинге келген делегаттарга база янзы-бүрү чурттардан келген адлыларга, политиктиг хайгаракчыларга, журналистерге байыр чедирип, чүве чугаалады.

Ооң соонда, менээ он хире белүк кижилер чоокшулап келдилер. Боттарының визит карточказын бердилер. Чугаалажып кээриниске, түрк чонар аразының «Бос курт» (Көк бөрү) деп политиктиг партиязының төлөөлери болдуу. Оларның аразында кандыгдаа сөөктүг кижи бар. Карачайлар, ногайлар, крым татарлары, ямал татарлар, үйгурлар, казахтар безин бар.

Мен ук партияны фашистиг, террористиг партия деп совет информация органнарынан дыннаан болгай мен. «Бос курт» партиязының төлөөзи Али Агджа Рим папазын боолап турганын база үтпаан болгай бис. Ынчалза-даа чүс катап дыннаарымны орнунга чаңгыс катап чугаалажып, ужурашканы дээре.

«Бос курттарның» чугаазыбиле алыргa оларның партиязы делегейни кайы-даа чугуде чурттап чоруур түрк дылдыг база ук-төөгүлүг чонарның эрге-ажыын расистиг, фашистиг, террористиг, шовинистиг күүчүлелден камгалаар соорулганы салган.

Кижи төөлгетеннин: төөгүзүнде түрк чонар келгесей дарлал, базымчага, кыра шавыышкынга таваржып чораан. Түрк чонарны өөн чуктен кыдаттар узуткан, колониалдыг дарлалга тудуп, мурнуу чукте хиндустар, пакистаннар, арабтар хыдын-кырын, кожазында персилер, курдтар, арминнер даады-ла өжөөргежип, моолдар чүс-чүс чылыбиле түрк чонарны узуткан хайнактап, соңгу чуктен орус-тар он-он түрк чонарны Россия империязының составынга эжелеп эп, сайзыралынга өзөр-көвүдээрниге шаптыктап, барының чукте Европа чурттары түүктеже чүс-чүс чылдарла халдап, хоозурадын келген.

Чүгле бо чаэрби вектин төнчүзүнде Турция күрүнези чүгээр сайзырал ап, өске-башка тоо-быдаргай, түрк ханыг төөлдериниче шыдаар шаабиле холун сунуп, дем, суме айтырып, шыдаар шаа-биле болчуп-даа, дузалап-даа турар апаргаи. Ынчалза-даа делегейде тоталитарлыг, шовинистиг, расистиг дарлал ёдавида хевээр түрк ханыг чонар ам-даа бар дээзин «Бос курттар» чугаалап турдулар. Оларны күш-биле узуткаар айыыл-халап ам-даа бар. Ылангыя биче-бүүрүй тыва-лар, хакастар, шорлар, үйгурлар, якуттар, крым татарлары, гагаузтар, алтайлар, телеуттар, долганнар ышкаш чонар араға-лары, кем-керек үүлгедишкиннери, моральдыг бүүрүүашкын, өске чонар-биле хайнактажыышкын мышкаи озалыг социал-политиктиг хамчыктарның үүжүү-биле болгунуң генофондузуң, национал шынаарларын, чоргаалын, күүүне тургузуун чидирген азы чидиреринин кыында тууда турар.

Кыдаттың база Россияның түрк дылдыг төөл чонары аразында харылзажыр арга чок боп турар. Оон он-он хереченнерин «Бос курттаа» демдеглеп турдулар. Мен чуну-даа ыыттаваадым: Бо ийын бистин Тывадан Моол таварып. Кыдаттың Синцзяңда тывалаңже бар чыткан «Саян» ансамбльын артистерин ыыаар канчаа эттирбээнин сактып турдум. Делегей чуруму-биле алырга, кандыг-даа күүүне төөл чонарының харылзажырынга шаптыктаар эргеш чок болгай. «Кызыгаар айтырыглары» деп меге. хоозуун чылдагаан-биле Тыва биле Синцзян аразынга мээн арай деп ажыдып алган орумну дуй шаап калчыктар.

«Бос курттарның» түрк делегейде ат-алдарының бедиин, быжын Америкага баргаш эскердим. Гостиница, аъшчем, суй-белектер өртээн бисте — он-он делегаттарга, «Бос курттар» белектежип, төлежип берген болдулар.

Турцияның Америкада элчин черинге хүлээп алыышкын оон-даа доозулган. Он-он чаа эштер-биле таныжып алдым. Оларның аразында Ирандан, Ирактан, Афганистандан, Индиядан, Синиядан, Кипрден, Грециядан, Италиядан, Франциядан Австралиядан, Болгариядан, Бангладештен, Мадагаскардан, Ливандан, Ливиядан, Испаниядан, Бразилия, Чили Парагвайдан дээш, өске-даа чурттардан келген түрк дылдыг чонарның төлөөлери-биле ижин-каъ чок хөөрежип, таныштым. Оларның хей кезин ларга-бошкалар, конгресс бай бизнесменнер, банкирлер, шериг кижилер, кандыг-бир политиктиг партия удуртукчузу азы кежигүүн боор чорду.

Шынап-ла, түрк чонарла күш-даа, бай-шыдал-даа неп-дир дээрзинге бүзүрелим. Түрк элчин черинин эжиннден бисти үндүр үлел турда, он-он фотоаппараттар кызанаан корреспондентилер микрофоннарын ол-бо сунган, телевидение улузу чурукка тырттырган, хөлөөзиниг-ле чорду. Элчин черинин шупту ажылдакчылары үүүн келгеш, бистиң-биле байырлаштылар. Даштын бисти узун, кылан кара, сес кижи олурар тергиин чычаанар манаа турлар. Олургулаптывыс.

Чанымга алдан хар ажыл чоруур хире назылыг ирей, кадай улус таварыштылар. Түрктен таныштывыс. Ирейниң ады Балчет, түрк сөөктүг. Америкага келге-ле дөртен чыл ажа берген. А кадайы шотланд бе, ирланд бе сөөктүг оозун сагынмадым. Ол хирете ариг түрктээр агай болду. Үш уруглуг. Бир ооллуг. Шупту улгады берген, эртем-билиглиг.

Оон хенертен амдыы Балчет-ака» олура ариг орустай берди. Шуут-ла холук чок. Билбес кижи орус кижи деп болаар. Арын-шырайы безин орусчуг. Мен ковга берген мен де. А ол боду каттыргаш, эртемдеп кижи мен диеп. Россияны хей чыл шинчилеп келген. боду социолог-психолог. Эртемниг. Орус түрүүк-хиизи, араб кылат дылларны ариг билир кижи боп-тур. «Чайна-таун» дээр кыдат кварталга өөедини он чыл чурттаан мен» дидир.

Мындыг солун, болбаазын улус чоргулаар-дыр. Оон ол Тыва дугайында мендеи айтыргаш, тыва хамнар дугайында чаа номнар бар болза чоруудуп бээрин дяледи. Мен аазадым. Оон: «Тока дугайында архив материалдары кедуртунгеи бе азы ам-даа хаалгыг бе» деп айтырды. «Чөөле билбес мен. Тывага баргаш, архив улузундан сураглаар мен... Тока дээрге— тывызык, үш биллиместиг деннелге-дир. оон намдарын, ажыл-хөөрүн чаңгыс эвес салгал өөренно, каскаанаар-дыр ийик» дидим. «Эх, кыраанным, чер четпезим коннуг-дуг, оон башка теегин солун тема олдуу ийин. Ылангыя менээ — психолог кижиге аан» дээш ол улуг тыныы. Оон кезек олурган хоравадай аарак чугаалады: «Ук архивте чөөле үлүүн шуттен чамдык материалдарны ревизиялаан болгай-дам»...

«Делегейде каш-ла санныг ындыг коммунист удуртукчуваштынчылар бар. Эн хей чыл ажылдааны диктатоор Ким Ир Сен боор. Оон Тока бе? 25 чыл ажыктеге сөөлдеп. Оон Кастро — 24 чыл. Оон Мао Сталин, Шеденбал, Броз Тито...

Орук ара кедергей улуг, гранит бажын чаныдан эртивис. Ана соңгалары чайырланыр. «Бо болза, АКШ-тың шериг ямазы Пентагон деп чер-дир. Дыннадын-на мындаан? Бо бажын чер иштинче безин 20 каът Шупту шой, бетон коргулуунган бүткен ёзулуг шивээ-дир. Бистиң удуртукчуларывыстың Сталинден корткаш, туттурган онгуузу-дур ийин» деп Балчет чеденин чугаалады. «Соок даймының база бир туруккалы ышкажыл» дидим. «Ийе, а водородтуг бомба мону демей-ле буза шаптаар турган, аная чуу чүүе куш чедер боор» деп. Балчеттин агайы чугаавыска киришти...

«А дуу ол шыргай ыыттар аразында улуг бажын ТРЭ дээр Американың эн кол разведка эргелелиниң «конторазы» ол-дур. Делегейде адысуола үнген шивишкин ораны ган» дээш Балчет сымыраны дарак салгаазы-биле ыыаар айтты. «А үүге сымыраныыдаа ол?» дээримге, олурган улус шупту чыр-шоо кылдыр каттырышты. «Соок даймының салдары, шпиономания ам-даа сеткилинисте дириг хевээр-дир ийин» дээш, кижи ортузу ажа берген каас бир агай улуг тыныы.

Ол аразында «Шератон» гостиницада холлар келтирис. Мен маанаарын, приобретаа-ны... Дургеки 120-140-ге чоторуур чорду. Ол хиреле сирлеп-даа дивес, ол хире дески асфальт, чазаглыг оруктуг черлер.

Америка

ӨРТЭЭ ЧИИК ДЭЭШ-ЛЕ АЛБАС

Училищелерде болгаш техникумнарда өредилге чылының бирги семестри төнүп, сургуулдар эрткен каш айларда өренген программазынга зачёттарны шылгалдаларны дужаап турар. Бо хүннерде Кызылда садыг-коммерция училище-техникумунга барып, бирги курсчулар-биле ужуражып, амыдырал-чуртталгазы-биле танышкан мен.

— Ye берге, нарын-даа болза, өренирге солун — деп, чугаавысты бухгалтер-финансист болуунун сургуулу Долаана Сагды эгеледи. Ол Эрзин кожуунунун хереглекчилер ниитилелиниң шугуму-биле мында өренип келген. Бистин факультет бо чылын чаа ажыттынган. 2 чыл болгаш бухгалтер-финансист болуп, төрээн суурларывыска ажылдаар бис.

— Өренирге солун-дур бе, Долаана?

— Ийе, бо үеним иштинде секретарь-машинакчы мергежилин база доозуп алдывыс. Ынчал келирде, документилерни шын долдурарындан ангыда, ону боттарывыс парлаа турар болу бээр бис. Секретарь-машинакчы куртарынга бир кижи-ле 4 мун акша төлээр турган, а бистиң училище боду халас өреткеннинге өрүвес аргалыг чок.

— Коммерсантылар болуунге садып кирип турар дээр шын бе?—деп, Аяна Монгуш биле Хеймер Ондардан сонуургадым.

— Ийе, бир эвес кожуунларның хереглекчилер ниитилелдериниң өредиг дугайында бижии чок. Бодунуң күзелиг-биле өренип келген болза, 200 мун акша төлээш кирер—дээш, Аяна Иркутскиниң садыг-коммерция курстарынга өренип турган, мында техникум ажыттына бергенин дыннаап чедип келгенин чугаалады. А Хеймер Ондар бодунуң сонуургалы-биле Сут-Хөл кожуунунуң хереглекчилер ниитилелиниң бижин-биле ийи кижи келгенин, өрөөн ай санында 1018 рубль стипендиясы төлеп берип турарын сонуургатты.

Садыгларга хереэжеи салыгжылар турарынга өрөөн бергенивис ол үүе ыйнаан, садыг салбыныңы сургуулу Байлак Бурун-оол-биле танышып чугаалашкаш, сарыгзымаар, узун чиңге оолдуң баарлыг артынга турун алгаш, чон эттирип турарын бодаттарымга, бир янзы мышкаш сагындыды.

— Байлак, 150 мун акшаны төлээш, чыл иштинде бодун боду хандыртынып деп үүе берге эвес-тир бе?—деп, бирги айтырыым ол болду.

— Акыларым, утбаларым бо училищени дооскан. Шериг соонда күзелим-биле өренип кирген бо. Акым сугда турар мен, бергелерни ажып эртер апаар. Автобустар аргыжылгазы багай-дыр, колдуу таксилээр.

— Стипендия база албас...?

— Амыдырал чеже-даа кызагдаа, бүгү арганарны ажыглаар апаар.

— «Коммерсант» деп адыларны бадыткан турар шежил силер?

— Үүг деп-даа боданар. Шыны-биле чугаалаарга, студент кижиге эн-не берге үе бо. Бир кижи чангаш келирге, оон акша төөн алгаш, бирээвис чанар, оон соонда база бирээвис...

60, 70 чылларда барык суур бүрүзүнге пекарня турган. Изиг хлебти садып чип турганы ол үеним кижилери кайын уттур. Ам ындыг үүе чок, кожуун төвүнге быжырган хлебти, булочка аймаан суурларже сөөртүп турар болгай. Ынчангаш кондитер болгаш повар салбыларында өренип турар Айлаана Хомушку биле Ай-Суу Лопсандан «Ажыл чок артындан кортпас силер бе?» деп айтырымга:

— Эртемниг кижи кажан-даа ажыл чок артпас. Бистиң Бай-Тайга кожуунун Шүй Кара-Хөл болгаш өске-даа суурларына пекарнаны ажылдып турар—деп, Ай-Суу Лопсан турушту харылады.

— Ажыл чок артары дээрге, болуудан база коннуг хамааржыр — деп, Айлаана эжиге кааты. — Алак дээрге, бише будуулгелерни үүге ажыдып ап болбас деп?

Училище-техникумнуң сургуулдары-биле чугаалажып олурган, оларның мергежилиге бердингенин, турушту магададым. Ийе, оларга берге сагыш-сеткилин дувуредип чоруур айтырыглар хөй, моонда соңгаар тургустунуп келир. Айда 7048 акша стипендия дээрге, бо шагда каш көпеек-биле дөмей-дир. Оолдарга суг болза, чангыс катап тоттур чемненин алырынга безин чедишпес. Ол хирезинде уруг-дарыглыг өг-бүлелер каш стипендиязынга өренип турарын, улустың үениң негеллезиниге дүүштүр эртем-билигже чүткүлдүүн уруглар демдеглеп турарлар. Чижээ. Ак-Эриктен садыгжы эртемниг Татьяна Сандак (5 уруглуг, уругларының улуу-ла 11 класста) бухгалтер-финансист салбырында өренип турар. Оон ангыда безин өг-бүлелиг 4 эштерин уруглар чоргаарал-биле чижекке ап чугаалаадылар.

Садыг-коммерция училище-техникумнуң сургуулдарының өренип, теория болгаш практика кырынга билиглер чедип алырынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган. Өредилге коплузунуң адаккы хаңында хлеб, кондитер пеги, столовая, ийи магазиннит. Оон ангыда Кызылдың хлеб заводу, эмчи училищезинин столовазы-биле кереэни чаңын, практика эрттирип ажылдап турарлар.

16-17 хар дээрге, коннуг энергиялыг, шимченгир үеин. Спорт, уран үүл, ташылаксаар үеин дизимзе база часпас боор мен. Ынчалаш-даа училищеде четпейн-не турар үүе ол—спорт залы чок. Куску, часкы үелерде даштыгаа физкультура кичээлдери болгун турар. Өредилге коплузунуң ушку хаңында концерт залы бар. Ханалары, шаңнары ирээн, ооал-ооларг болбазы-биле хаан кааткан. Хостуг үеде баарбаар чер чок. Хоорайның дыштанылга бажыңаарыңга баарга өөрүп улуг, бир киреге 1000 рубль. Уланас Чаа чыл, чамдык сургуулдар чаңар орук өөрүнүн улуг болганы-биле училищеге артын каар деп болап турар, мынаалаа-даа училищеге йлка тургузар аал чок болганындан. Соок-Ирей Хаңжыгаш келбес кылып башкылар коллективи шитпирин үнүрүп кааш. Кайнаар баарыл? Улуг айтырыг.

Республиканың хереглекчилер ниитилели, кожуннарда райполар келир үеде демпежин, сургуулдарының көдүүн турар айтырымнаа күзүүгей салыры черле чугула. Ye чаңгыс черге турбас. Бо сургуулдар доозупкаш чоруй баарга, өскелер база-ла бо айтырыгны тургузары чугаа чок.

Сургуулдар-биле садып турар бараанларны шын шилип алырын, идик-хептин ассортиментизинин өөөжин, тыва садып алыкчыларның ажыңчаның дээш, хөй-ле темаларны сөйгарып чугаалаштывыс. Оларның (келир үелеги коммерсант-товароведтерниң) садып алыкчыларга чагыы — бараанны ап турган эки тудуп хынаар, фабриканы бе азы хүү кижилер кылган бе, иштики даарашкыларны көөр, өөтөө чиик-ле дээш кайы хамаанчок улус холундан бараан садып албас, ылангыя идиктерниң улдуунун ыяап-ла көөр: бистиң агаар-бойдүзүвүскә таарыжыр бе? Маңаа кол чүүл—шынар. Уруглардың чаңыг-сумезин өөрүп садып алыкчыларга ажыктыг-даа болур чадавас. Үүге дизе чиик өөтөктиг-ле дээш карааныска көзүлгеи-не бараанны садып ап, чамдыкта, ылангыя чайны үеде инкубаторга бастырган дагаа оолдары дег дөмей-дөмей апарган чоруурувус чажыт эвес-ле болгай.

Уруглар-биле байырлажып чоруп турумда, олар дүне оттурупкаш, кандыг пес-тур дээрге, кандыг составын хамаанчок, чем ижерге хүнүүне түдүп турар омаан, сергээни безин үүг металлдан кылганын билир кылдыр өредип каан башкыларының аттарын солунга бижиирин дилээн үүе. Ындыларга Лютмила Николаевна Казанцева, Елизавета Иоганновна Даргат, Галина Георгиевна Шаповская, Айлана Маадыр-ооловна Калман, Долаана Алексеевна Монгуш, Алдын-кыс Лайзатовна Монгуш болгаш өскелер-даа хамааржыр. Мындыг чараш, угаанныг, үениң моондактары өөрө-даа кызагдап турза, ажыг торулбайн өөрөп турар оолдар, кыстарны өөредип, чижиилип турар башкыларга бичии адаарганган-даа турдум.

Сургуулдар-биле Светлана МОНГУШ чугаалашкан.

ЧУРУКТА: училище-техникумнуң сургуулдары хостуг үеинде танцы өөрөп турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИН тырттырган чуруу.

СТУДЕНТ БОЛГАШ АМЫДЫРАЛ ЧИВЕҢНЕШКЕН ШАПТЫКТЫЫН

Башкы институдунуң ниити чуртталга бажыны. Бо каш сөстү иомчуптарга-ла чырык, чылыг делгем өрээлдер сагындырар. А херек кырында бо ниити чуртталга бажыныда байдал кандыгыл дээрзин силерге таныштырайн. Ак-ак харжыгаштар үүктел чок саарлып турлар. Чыккылама соок дүшкен. Ниити чуртталга бажыныңың эжиин ажыдып киргеш, олурар ужурлуг вахтёру чок ойбак-дежик сандай чанындан эртип, үстүкү каатче үүнүптүм. Бир өрээлги соктаан, келгеи херээмни чугаалап, ында олурган уруглардан каш айтырымга харылап бээрин дилеп.

— Кайы факультетте өөренип турар силер? Общежитиеде чурттап турар болганыларда, байдал кандыгыл, чугаалап берип көрүнерем?

— Бистиң Алимаа Оюн, Хураганмай Дагба дээр. Физика-математика факультетинин 1 курсуунда өөренип тур бис. Чогум багай база эвес, чүгээр-ле чурттап тур бис. Соңга шилдери чедишпес, күзүн кээриинде-ле чок турду. Соок-тур. Хеп курагдыр өрээлги шоочалап алгаш, студентилерге вахтёрлар хеп курагдырын чөпшээрөвес. Институтта өөренмейн турар улуска өрээлдерин берип турары база кайгамчык. Чамдык өрээлдерде улус сыныарлажып чурттап турар. Стипендия база чүүлдер болбас. Бо хомудалдарывысты дарый эдерни харыысалгалыг удуртукчулардан солун дамчыштыр дилединг. Ниитизи-биле студент чуртталга хун келген тудум нарыылап орар.

Эсе өөредилге факультетинин ийги күүсчүү Иогит Салбак болгаш өскелер-биле база ужуражып чугаалаштым.

— Чуртталгавыстың байдалы кончуг чегей. Дөртку каттың чыны багай, розеткалар чок. Сайгылаан чыны үргүлчү-ле өжүп, чыып, чивенейип турар. Каракка багай салдарлыг деп бодаардыр бис. Мындыг болурга өрээлге үүг-даа кылынмас. Хеп-даа бастынмас, оналга дугайын чугаалаан хөрээ чок боор. Общежитиениң электриги чок. Күзүн кээриинде общежитие коргунчуг байдалга турду. Эжиктерин үрей теп ыяп, сонгалар чарык, бузук. Оны үүг ужиттер үүлгедип турар ирги? Вахтерлардан айтыырга, эктин кижи каарлар. Харыы сурас. Вахтёрларның ажылы багай. Орта ажылдавас. Эзирик оолдарны хамаанчокка эрттирептерлер. Общежитиеде эмчиге чеде бээрге «эм чок» дээр. Тааңда, чем чылыр өрээлде изиг сүт бар болганындан, мнда чүүүл, аяк-саваны ажаа үүл, хеп чүүгүн сүтү мнаар төп турар бис. Ол ышкаш ак-чоорган, сиотык ханы, чоорган ханым айла чангыс катап солуур. Оон өөрө 100 акша. Сандалдар шуут чедишпес, орун-дөжек кырыга олурар ужурга таваржып турар бис. Ол гигиенага таарышпас деп үүе билдингир болгай.

Бир-тээ, бо үүүл солунга үнер үүе болганда, биске дузалажып, аъш-чем болгаш материалдыг дуза чедирип турар ада-иеиске, чоок дөргүл-төөлдериниске эжиин, ажыл-ижинге улуг-улуг чедишкиннерин күзедивас.

Ол арызында сылдыктар чивенейиип, кежээки ишкер дужуп келди. Оналга-кичээл кылган улуска шаптыктан турун бердим бе деп бодап келгеш, чаданы күүг алзы бадыптым. Санитаалыг байдал шорт эки чорду. Эжик аксында ойбак креслода, элээн улгадып ыызылап келгенин хереченгеннинг хастыктарында як-чок «тыраа» дужуннен угбайга чеде бергеш, каш айтыыг салдым.

— Вахтёрларның ажылы багай деп турар-дыр. Силерниң бодалыыр кандыг ирги үгбаг?

— Чугаалаар дээш-даа чүү чугаалаар мен аа. Менден өске вахтёрлар база бар-ладыр. Чогум мен үргүлчү орарла кижи мен.

— Мында чурттап турар студентилерниң корум-чуруму кандыг-тыр?

— Ийи-чангыс эрагалаашкынзар база болгулай бээрдир. Оозт-ла кончуг, оон башка ажымбас. Башкы болур үүг чедре чүүгээ-ле үүе мйнаан дээш, мында ажылдап чедип келгенин ол-даа ийин—дээш, каттырып кагды.

— Ажыл-ижиннерге чедишкиннерин күзедим. Чугаалашканыңар дээш, четтирдим — дээш, баймаалашкаш чорутпум.

Студентилерниң амыдырал-чуртталгазынга улуг кичээлейин салып, акша-көпеезин чогуур дериелге чедир өстүрүп, оларга материалдыг дузаны чедирерин харыысалгалыг ажыдаакчылардан дилеп-даа болза оок. Ол мынаан үе чедип кучулуг дыштанылгадан электроикти база ажылче үндүүүп, ыырыты эле кылып, розеткалардан салып бээрин студентилерниң мурнундан дилединг.

Менги ООРЖАК.
Кызылдың педагогика институдунуң филология факультетинин бирги курсчузу.

БУЯННЫГ ЭМЧИ

Май айның 17-ден 18-ге дүнезинде бичии өглүвүстүң эъди изий берген. Кандыгдаа арганарны ажыглаарывыска дуза чок. Эъдиниң изии битпастап, ларын-даа дам барган. Ол дүне бүт кырынга тура хонгаш, эртеннинде суурнуң эмчизинге чедире бээриниске. Хандагайты суурда уруглар эмчизинге чорудушкан. Аваа аппаарывыска, боостаазы аараандыр (ангина) эмчиге чыда эмнедир силер дээш, ыыттырыр алды. Эмнелгеге оглувуска эвот хонук иштинде эмнер ажиртиг, пенициллин сыкыртып турду. Бешки хонуунда капельница салыр хереклелдин чогу-биле, бичии кижиниң бажынче шприц-биле агып бадар (струйная) капельница салыпкан. Оон хенертен оглумнуң эът-кежи көгергеш соон, а характары өөр көрүү берген. Не кижи болганымда, ол үеде чүүдаа канчаар аайын тыштайн, девидеп, коргуп, чаш төлүгге каалыг-даа дуза чедириптер шаам чогуидан ылап-ла турдум. Оглум бажынче кирер сыкыртыпкан ол эмнерге таарышпайн реакциялай берген болган. Ындыг берге байдалдан ол кежээге чедир уштунуп чадап, хилиректеннип келди. Ол үеде, түгле, мээн чаш оглум эмнерге таарышпайн турар эвес, а бичии чаштар хейгуиле ынчап баарын эмнеп турган эмчивис Раиса Очуроовна чугаалады. А түгле ындыг боор турарын ол эмчилен айтырарымга «Черде билбес мен, та кээ турар эмнериниде чүве, та чаш ургларының организминде чүве» деп харылады. Оон оглумнуң байдалы улам берге-леп турун берген. Районнуң улуг ургулар эмчизи Зинаида Дыртыновна кээ көргеш, бажында дегдиниишкин бар-дыр дээн. Элээн болганда, эмчилеринис сумелешкен соонда, оглуларның оорагзындан чүн алыр болза эки-дир дээш кезиишкин ыызынга белеткени бөөди. Бис аваа чөпшээрешпейн, ол-ла кежээ эмнелеген үшгеш, оглувусту Кызылда эмчи-домчу Полина Кончайооловна Донгакка көргүзер дээш чорупкан бис.

Шак бо аныяк хереэжеи кижиниң аажы-чаныың кижизин, эъдек-чымчаан баштай дужа бергеш-ле эскерген мен. Чаш кижини эмнеп тура, ону неэн ышкаш эгеледи. Чассылы, оон-биле чугаалажып, чаптан сүйбан турарга магадап хамадым. Сактырымга түгле чангыс Полинаның хүл-мзуруулеп-не оглум эки эвээр ышкаш болган. Эмнеп турар аарыг кижилериңе дыка хынамчалыг болгаш доктаамал айтырып, көрүп келири дыка-ла өөрүнчүг чорду. Ажылы шактан шакче график өлүгаар чай чок-даа болза, бичии-ле када телефоннашкаш, канчап тур силер деп айтыра кааптар, эмнеп турар кижизи дээш түгү сеткилп-биле сагыжы аарып келир бүннығ-ла эмчи. Бистиң оглувусту кежээкиниң тос, он-даа шакта халып келгеш көрүп кааш чорун турду. Ийи хонуи өөткенде оглувус аарыгның каржы аспаанган уштунуп, эки апарган. Оглувусту берге байдалдан уштун, бистиң өг-бүлевиске өөрүшкүү, аас-кежиктиг Полина эмчи ынчаар сөнээн.

Улусчу эмнээшкинни чаа эгелеп чоруур-даа болза, Полинаның эмнээшкини дээштиг, улус чонга бодунуң күзүн, эвергиязын, буянын харам чокка чедирип, түнелдиг ажылдап чоруур кижи-дир деп билип турар бис. Ынчангаш буянныг ыыс Полинага черге чедир мөгейдивис. Моон соңгаар бөлөк эвес ажыл-хереэниге чедишкиннерни күзеп, оруу ак, чолу чаагай, аас-кежиктиг болуурун «Шын» солунуун арнын таварыштыр күзедивис.

Татьяна КУУЛАР.
Солчур суур.

АЛЧЫЗЫ – «ДАМЫРАК»

«Тываның аныяктары» солунунуң чаңында «Дамырак» чечен чогаал каттыжыышкыны тургустунга-ла ам мүгүр чээрби чыл болган. Ye-шат эки, чырыкче үнер ном-сеткүүлүн чарыгдалын куруне бодунга ап турар үеде Дамырак деп аттыг чыындыларны үндүрген.

«Дамырактың» чай-кыш чок, төнчү билбес аян мырыга боттарының салым-чаяаныг үнүн катКан кижилер бөгүн ат-сураглыг чогаалчылар болу бергенер. Ынчангаш «Дамырак» буянныг чолдун ижин будурып, бодунун үлүүн моон-даа соңгаар киирер. Ам ол бодунун ажылының хемчээл-чижээн делгемчилип, аныяк авторларга арга-сумезин шыырак дээш шулаттыгулер, проза-чылар, критиктер көргүзүп турар болу берген. Чаа өредилге ышында «Дамырактың» киреэлдеринге чогаал бижиириңге сурааулуг аныяктарының саны улам немежип келген. Ам оларны «Шынның» номчукчуларына таныштырарлы.

* * *

Аяннаа ОНДАР

Хоек-лүрек дакпыжап-даа келген ышкаш
Хей-ле бодал меня базып, хеме алды.
Арыг агаар чедишпестен келген ышкаш
Аткаар баскаш, бодалдарлан дезе берге!
Бекпеңлежин, тырдып келген каза булут
Барым кырын дүглай турун алган ышкаш
Чайны чылыг чаашкынның дамдызы дег,
Чаанды куду карак ижки кылаш кыныыр.
Салгын чокта тавда бажы шимчеш дивес?!
Сагыныр-даа, тывынгыр-даа эскерир-дир.
Сагыш кымыл, тавда кымы? Ожаап көрем!
Сарыналып олурарым ужуру чүл?
Салгын кымыл, тарза кымыл...
Сагыжымда бодалдарның бажыны чүл?
Сагымда дизин казаным одуурдаар
Сагыжымны сөнээ өөгеп шыдаваа,
Өскеленнир, каразыгыр хары сөстер
Өзүн-бөрүн, чиниеерзин күзээр-дир ирги.

* * *

Өлзей МОНГУШ.

Чыып алган чечектерим
Чызы чидип, оцун кагды.
Арызында түгле чангыс
Аккыр роза хөлбен хевээ
Ваалаарда чечектерим
База катап солудум-даа.
Түгле биеэ розам дирип,
Чүм хар ышкаш агарып тур.
Ак розаны чамдык улус
Ажыг-шүүгүт чечээ дижир.
Меге-лежип туваралар боор,
Бедел черле бүүрөөзийн...
Чыып өске чечектер чоп
Калып каарга, ойнаары ол?
Ажыг-шүүгүт үзүлбес дег
Аккыр роза ожаатты бе?

Кызыл-Кат ОНДАР.

БАШТАЙГЫ СӨҢҮМ

Калыр эрнин чыжыргана
Каастап үнген Хемчик хемнин
Каттырымаан кызын көргеш,
Карак базып каттан-на мен,
Доңат хөөрге, чыжыргана,
Покчулаткаш чыып аллым.
Кызыл-сарыг чараш хатты
Кымга-даа эвес сөнээ бердим.
Баштайгы хар—кодан-таваа
Бажыымсе дужуп турда,
Барбаа кат эргимнге
Баштайгы-даа сөнүүн болган.

Кызыл МОНГУШ.

ЮРА ШАТУНОВКА

Тайга хеми Ишкинмге үнеш,
Таалаачыг, уян үнүн дыннаап,
Мөңгүн суу дег кылаанашкан
чаштар
Мөңдүп-мөңдүп чаржып турлар,
Юра.
Эрте чаштан өскүс калган сеен
Эргим аваа эргеледип келбес,
Сээн ырын ынчангаштын, Юра,
Сетилгинин, даныгыдан
саамчаан,
Улуг-Хемге чедип келем,
чалаайн.
Ужурашкаш, боодал чечээм
сөнээйн.
Эдлеп-эзин, сыйбын эвес уруг
Эштин худа найыралын
чоорбы.

Чус-даа чылда чурттаар сеен деп,

Дашкаларны кодуруулеп
Паартазында мени ажаап,
Шүүдей берген чыллыыр бо.

БАШТАЙГЫ СӨҢҮМ

Калыр эрнин чыжыргана
Каастап үнген Хемчик хемнин
Каттырымаан кызын көргеш,
Карак базып каттан-на мен,
Доңат хөөрге, чыжыргана,
Покчулаткаш чыып аллым.
Кызыл-сарыг чараш хатты
Кымга-даа эвес сөнээ бердим.
Баштайгы хар—кодан-таваа
Бажыымсе дужуп турда,
Барбаа кат эргимнге
Баштайгы-даа сөнүүн болган.

Кызыл МОНГУШ.

ЮРА ШАТУНОВКА

Тайга хеми Ишкинмге үнеш,
Таалаачыг, уян үнүн дыннаап,
Мөңгүн суу дег кылаанашкан
чаштар
Мөңдүп-мөңдүп чаржып турлар,
Юра.
Эрте чаштан өскүс калган сеен
Эргим аваа эргеледип келбес,
Сээн ырын ынчангаштын, Юра,
Сетилгинин, даныгыдан
саамчаан,
Улуг-Хемге чедип келем,
чалаайн.
Ужурашкаш, боодал чечээм
сөнээйн.
Эдлеп-эзин, сыйбын эвес уруг
Эштин худа найыралын
чоорбы.

Улусчу эмнээшкинни чаа эгелеп чоруур-даа болза, Полинаның эмнээшкини дээштиг, улус чонга бодунуң күзүн, эвергиязын, буянын харам чокка чедирип, түнелдиг ажылдап чоруур кижи-дир деп билип турар бис. Ынчангаш буянныг ыыс Полинага черге чедир мөгейдивис. Моон соңгаар бөлөк эвес ажыл-хереэниге чедишкиннерни күзеп, оруу ак, чолу чаагай, аас-кежиктиг болуурун «Шын» солунуун арнын таварыштыр күзедивис.

Татьяна КУУЛАР.
Солчур суур.

Уран чүүлдүң кижилери

Таныжыңар: БАЛЕТМЕЙСТЕР ОРЛАН МОНГУШ

Барын-Хемчик кожуунунуң чигаты суурга башкы болгаш эмчи өг-бүленин үш дугаар чажы төөрүттүнген. Кызыл-Мажалыктын № 1 ортумак школазының доозукчуу. Орлан Монгуш школа дооскаш, 1980 чылда Бурят Республиканың Улан-Удэ хоорайда культура институдунуң танцы-сам салбыныңа өөренип кирген. 1985 чылда институтту чедишкиннинг дооскаш, күүнеиин «Саян» ансамблинге танцы артизи боор ажылдап кирген. Ынчан-на ол танцы чогаадырынга салым-чаяанның көргүзүп күүседи турган танцылаарының шимчээшкиниңге чаа-чаа чүүлдерни киирип, чедишпес болгаш чараш. Бедүүн шимчээшкин-биле танцының кол утказын көөркүүлерге чедиреин оралдажып, бодунун (күүседикчи кижинин) үлүг-хүүзүн киирип эгелээн. Оон күүселдери-биле ыспан сюжетке үнезилээн «Тоналдоо» деп ыспан танцыны көөркүүлеп ам-даа утпаан боор. Хей чонунуң стадионга чыыл пестуг, киленээн бүтүн-биле демиселди, ол көөрүленин айылдыы демиселчиниң ада-мергежилин ажаатыр-чаражы ыспан темперамент — бо бүгү шуптузу күүсеткиниин, бедик мергежилиин ажыында көөркү кижиге тодазы-биле билдиник орар.

Салым-чаяанныглар боттарының өөрүп ап-чайгаар-да тыва бээр дижир болгай. Орлан Монгуш 1989 чылда Россияның театр уран чүүлүнүн академиязының балетмейстер-режиссер салбыныче шылгалдаары чиик-биле дужаагаш, бегунге чедир бот-өөредилге-биле ында ажылдавышаан өөренип турар. Академиядан оон уран чүүл талазы-биле хүүтүүкчүүн — СССР-ниң улустуң артизи, Күүнге шаңналының лауреаты, доцент Лев Викторович Голованов. Шак мынаар улуг мастерниң өөреникчизи болуру аныяк кижиге улуг аас-кежик.

1994 чылдың чайынында Орлан Монгуш диплом камгалаар ажылы кылыр — ийи чезектиг концерт программазын түргүзүп эгелей берген. Ол концерттиң кол кезии Орлан Монгуштуң турган школазы-биле Россия Федерациязының Буряд Республикасының Улан-Удэ хоорайындагы Буряд-Монгол академический театрының балетмейстер-режиссер салбыныче шылгалдаары чиик-биле дужаагаш, бегунге чедир бот-өөредилге-биле ында ажылдавышаан өөренип турар. Академиядан оон уран чүүл талазы-биле хүүтүүкчүүн — СССР-ниң улустуң артизи, Күүнге шаңналының лауреаты, доцент Лев Викторович Голованов. Шак мынаар улуг мастерниң өөреникчизи болуру аныяк кижиге улуг аас-кежик.

Орлан Монгуш диплом камгалаар ажылы кылыр — ийи чезектиг концерт программазын түргүзүп эгелей берген. Ол концерттиң кол кезии Орлан Монгуштуң турган школазы-биле Россия Федерациязының Буряд Республикасының Улан-Удэ хоорайындагы Буряд-Монгол академический театрының балетмейстер-режиссер салбыныче шылгалдаары чиик-биле дужаагаш, бегунге чедир бот-өөредилге-биле ында ажылдавышаан өөренип турар. Академиядан оон уран чүүл талазы-биле хүүтүүкчүүн — СССР-ниң улустуң артизи, Күүнге шаңналының лауреаты, доцент Лев Викторович Голованов. Шак мынаар улуг мастерниң өөреникчизи болуру аныяк кижиге улуг аас-кежик.

1994 чылдың чайынында Орлан Монгуш диплом камгалаар ажылы кылыр — ийи чезектиг концерт программазын түргүзүп эгелей берген. Ол-ла чылын Самара хоорайга ийи Бүгү-россияның профессионал танцы артистеринин, танцы чогаадыр балетмейстерлерниң конкурсунга, Орлан Монгуш бир аттаар балетмейстер боор киирешкен. Оон түргүсканы «Бүргаңга бүрүү мишинишки» деп танцызы конкурстуң түскай дипломунга төлептиг болган.

1993 чылдың чазынында Германиядан келген продюссер — Беттина Воевода Сибирь девискээринде ыраанал театрларның артистери-биле «Хамаалышпас театр болуу» деп адаар белүүтү органнизаттаан. Ол белүүтке тыва, такас, алтай база бурят артистер хаара туттунган. Бо чылын олар Германияга бөлүн ай иштинде оон-концерттерни көргүзүп чорааш келдилер. Бистиң республикадан ол белүүтке Орлан Монгуш, Орлан Ламба-Хүүрак кижилер турлар. Оларның планнаан турары-биле алыгга, 1994 чылдың майда база-ла Германияга аъттанмиттарлар. Хаары черге чорууңар-ла чогузун, дуңмаларым деп өөрээн кагбас аргам чок.

Орлан Монгуш В. Кик-оол аттыг хөгжүм-шин театрының кол балетмейстери боор ажылаанындан бээр бир чыл алдым ай чаа-ла боор-даа турар болза, оон кылган ажылдарым хөй. Театрда эвээш балет белүү-биле хүн бүүр ажылдап, оларның репертуарын байдыыр чаа-чаа танылаалы тургузуп турарымдан ангыда, төгүм танцылыг шимчээшкиннерни танцы-самны тургузуп, шимчээшкиннерни аянымдыг, утка-шыныыр хлам белеңнер турар спецкалистерниң биизээн. Колдуунда-ла хөгжүмнүг танцылыг шимчээшкиннерни, тургузуу-режиссерлуг-биле дең эрелис боор, кады ажылдап, бодунуң мергежилин бадыткан турар балетмейстер-режиссер.

Чараш чечек ышкаш частыг оорар аныяк талантылыгга хат-шүүгаанның силгиишкини таалыышаазын, өскелектиг өөр ыыт болза, эки боор, кадалыг төөнелиг чечек-тир» деп «стуңнан чагыраар идеологтуг удуртулага алыспаазын күзедим. А бистиң «оруглаавыс — шак ол түүн орап чараш чечекти өй-шаанда сугаомга хөөрүкүп ыыгчаттар, сыын ийиглиг кыттар чип эгелеп, оны өй-шаанда эскерип, ажаап, кадалаарам болур.

Хертек ШИРИИН-ООЛ.
Тыва Республиканың алдарлыг артизи, Күүнге шаңналының лауреаты.

Екатерина ТАНОВА

КАРА-БАЙ

Тоожунун ийнги кезээнден эгелер

(Уланчызым. Эгези № 241, 243 «Шында»).

— Аа богда, күжүр уруумну — дээш, Назынмаа дүрген-не аякта суттүг шайны уруунун аксына чедире берген. Сендай ону туралыы-биле ийи-үш пактапкан.

Өгже киреринден коргуп, даштыгаа өг долгандыр кылаштан турган Ыдаажык өгде чаш уруг үну дыныаан, кезек тыныжы ажып. өг чанында согааш кырынга олуруп алган. Өтден үкүп келген кожазы кадай: «Шири, уруун оод уруг сеңээ шаннаан-дыр!» деп, бичии-даа болза. Ыдаажыктың сеткилин өөрүксээни ол ыйнаан, бар шаа-биле алгырган. Ыдаа-Шири өгже кире халаан. Аякта шай пактап чыткан үруун көргеш, караанын чажын төп бадырыпкан. Өөрушкүнүн карак чажы чиик, чырык ышкаш болган. Сагыжы ажый берген адазынга ам оон ынай чүү-даа херек чок. Оон өске чүве та өртүнүп, та хүүктаалы түрүүн, ону чоорул деп ол бодап келген.

Чаңгыс уруунун чиигел божуп, салгалдыг болганы дээш өөрээн, амыраан ашак-кадай уруг дою кылып эгелээн. Бонуй-оол кончуг иртти кожаларынын оолдары-биле дегеріп, союп-бузун, эдин үлдуруп эгелээн.

Назынмаанын аптаразындан арага үстүр эвес. Хойтпак-даа арагазы бар, спирт-даа бар. Ону бодуу-ла кайыы часкаан ижер дээш шыгжап, үүжелеп орар деп. «Кижи үнер-кирер чоннуг болгай» деп чугааланташ ийи-бир шилди кайы-бир аптаразынын дүвүнче кино каап каар чаңчылдыг. Калык-кожалары-биле дойлап, байыылап шаг болганнар. Арага ишпес боду Ыдаажык ам-на арааны башка үндүр ижипкен, човаада шоолуг чугаакыр эвес боду бир-ле аксы чештике берген чүве дег хөөреп турган:

— От-кес аразында төрүттүнген оглумну Отчугаш деп адап алыр мен. От-кес дег оолан-шовеа болгай аш. Мен дег элегер эвес аш. Фронтуга белек чедирип чораш, калы чораан мүрнакчы малчын эжи Саны-Ширинин аайы-биле Ыдаа-Шири деп шоолаадып алгаш келген соонда. Ыдаажыктың кады кожалары, ол-ла чоок-кавызының улузу ону аваа-ла Шири деп шоолай бергеннер.

— Көрүүн бе, Шири, коинчуг ооддуг болдуң «Өлден артаң, өттен артпас» деп үлегер чугаа бар ышкажыгай. Ынчалза-даа өттен артқан оон аптык чүвен ол-дур. Балдырын кайыы ырбаш дээр. Харын ол өрт-биле кады кайыы-чүдеп халдың келген хай-бачыт-даа өрттенип калган кадавас. Өрттенген кежиин дээш эмин эрттир хомудава. Оон орну ол чаш чүве деп билип ал — деп, Ыдаажыктар-биле кожа-кады чүүттап чоруур Шылгаар угаатган.

— Ынчанмайн канчаар. Моон артык меңээ чүү турар боор. Чаагай аксынар дээш силерге четтирдим — деп, Ыдаажык өөүүн чугаалаан.

3-КҮ ЭГЕ.

Сураглыг малчын Ыдаажыктың долу аъш-чем, тараа-быдаа, алгы-кеш шыгжаан улуг анмаары өрттенген деп чугаа чүгле Хемчик уну дыргын эвес, харын чоок кожуунларны эрткеш, төптен бээр дыңналы берген. Хемчик кыдыының чону, Ыдаажыктың дузазын бо-ла көөр улус, ол халапты боттарынга чоок көрүп, хомудап, ол берге үеде аваа кандыг дуза чедириг болурун айтырып кээп-даа турганнар. Оларның караанга көзүлүүр өртүнүп калганы, олаа кавыда үлегерлиг диртип мактатканы тулуг-сууру шыырак кыштаг ам күрзүк дыш дег шаарага бергенин көөрге каракка чаржынчыг. Шыдалы кошкак, мал-маганы чегей кижи болза, оон катап деттип үнери берге-ле. Ынчалза-даа Ыдаажыктың ажыл-иш дээнде кызымаан билир кижилер оон когаралы катап тургустунуп келир дээрзинге бүзүрел турганнар. А чамдык ийи-чангыс хыы ханмаан кижилер база бар. «Эмин эрттир-ле ат-сывы алдаржып, барбас-четпес черидаа чок турбадыве. Ол бүгүнүн ажылы ол-дур» дигилээрдаа кижилер турган. Кижилерде кандыг кижини чок дээр боор. Харын-даа бак сагыштыг кижилер эки кижилерге бодааргa эвээш болганы-ла эки-дир ийин. Оон башка бо делегей та канчалдыр андарлып-дүүлерлиг турар ыйнаан кылдыр Ыдаажык бо-ла бодай бээр апарган. Ол Бойду-Хамның чугаазын бо-ла сактып кээр апарган. Шынап-ла, чүүле кижи менче дылын шалып турар боор деп ол бодангылаар. Элдеп-ле чүве. Аваа-ла эптиг-демниг, ажыл-агыйынга дузалажып, эл-хол чүүттап чоруур чүве болза, кижилерге эки-ле турган боор. Ынчалзадаа кижи сагыжы дег чүве кайда боор. Артык-дүүлүү сеткил, алаарга, өжөөргел деп шынарларны кижилерге база бурган чаваа каан чүве ирги бе деп бодап келгеш, ол бодалыдан дүрген-не адырлыын кызып, кандыг-бир-ле чүве-биле алаагар дээш ораалаажыр апарган. А алаагар-ла чүвези — чангыс уруунун оглу —ам-даа чаш чүве Отчугаш ол. Оода-ла ону канчап доруктуруп, кижи кылдыр өстүрүп алырыл деп бодай бээр. Бурган ершээлдиг боол, чаңгыс кызы ону каштаан. Чаш чүве шору доругуп чыдар. Сендей база шору дыызып, арны-бажы безин өң кирип, эмиинин сүдү безин элбей берген.

Ыдаажык күдээзи-биле кады чаа анмаар тудар деп шиитпирлеп алган. Анмаар чокта черле хоржок. Удавас хар чаап, шанак оруу үве бээрге, Ишкинден дыт ужуруп, тудуг кылыр ыяш сөөртүр дишкеннер. Оон бетинде өрттенген анмаар орнун аштаар, ында хүлүү өскээр сөөртүр. Тараа шөлдеринче-даа төкше канчап баар деп. Чоп үлегерлиг станцияның орустарын көөрге ногаа тарыыр черлеринче хүл чажын турарлар ийик. Ногаа, тараада ылгал чүү боор, черден үнер чүвелер-ле ышкажыл деп Ыдаажык бодап турган.

Анмаар орнунда тараа уруп турган онгача-аптаралар орнунда өрттенген тараа карартыр опаа берген чыткылаар. Оларның кырында өртен кадын союп каапторга, чогум иштн өрттенмээн болур. Опагэр дөңгеликтин өртен кырын союп каапкаш, өрттенмээн артып калган тарааны савалап ап-даа турар улус бар. Чүзүүчүзүн аайы-биле савалаан тараа элээн каш барба дола берген. Кыштап чип болур хире тараа бар. Өртке таварышкан ак-тараанын далганынын өртензин-ле кончуг. Ындыг далганны чиирге сарыг хайыр. Харын мал-маганга уруп бээрге тоовас амыраан чип алыр. Чиирге-тараа ажырбас болган. Ону соолдуруп, хоорар бетинде чип каапкан. Оон ынай ону соктаарга хавыы-биле катай өртензиг чыт база челбиттинип каар. Сула база ажырбас хире. Аъттар чемгерер чүве бар.

Ыдаажыктың ам бүгү сагыш човаашкыны катап анмаар тудары апарган. Кандыг-бир ажыл кылыр деп барганда оон эвеси хайны бээр чаны-даа чиргээн. Тудугга хереглээр бүгү-ле чүвени белеткеп чоруп турган. Эрги анмаар улуг делгем дээрден башка, теректен тутқан боравудуң чүве-ле болгай. Аваа болаарга оон ынек, бызаага тудуп алганы үлегерлиг казаалары безин дыка аяныг таарымчалыг кыдыыган. Ам анмаарны кончуг дыттан тудуп алыр. Харын-даа бо өг чаныда эрги бажынны үлей тудуп, таарыштырып турган. ону анмаар кылгаш, а ол чаа дыттан харын улуг, чырык сонгаларлыг бажын тудуп алыр бис бе деп, ол күдээзинге чугаалаан. Ынчалдыр ийи катышкы дугуруушканнар-даа. Кылыр ажыл-даа хөй. Бажың тудар черинден орнун күдээзи-биле шинчилеп ыорун турганнар. Сонга, хаалганы Дарган-оолга чагып алыр. Ол дээрге өгнүн дугай хараачазын тин билдиртпес кылдыр эптеп кылып каар кижи-ле болгай. Сонга, хаалга аваа аваа чүве-дир. Ам чаа бажынны казаа-хорааган арай келдээр, дөлем черге тутса эки боор деп сүмележип турганнар.

Өдек үстүү чарында чыраалар аразындан аъттыг кижи ушта челиспишаан келгеш, багаашка доктаай берген. Ол озалаашта турган катышкыларны эскерип каап, оларже аъдының дынын ээй тыртқан. Шагдааны таныр каап, Ыдаажыктың чүрээ шимирт дээн. Оргазы чымыртқайның бады барган.

— Прокурор силерни келдиртип турар чүве-дир. Эккелиңер дээрге чор мен ийин — деп, шагдаа дыңнаткан. Ыдаажык чүве-даа ыыттаваан. Өөнге баргаш, идик-хевин солуп кедин алгаш үүнүп келген. Бонуй-оол өөнче маңнапкан. Сендай адазын шагдаа сүрүп келгенин дыңнааш, үне халаан.

— Ам чүге келдирти бергеил ол? — деп, таныры шагдаадан Сендай айтырган.

— Та — дээш, шагдаа оон ынай чугаалашпас дээзинг өскээр көрген.

Шагдаа-биле кожа чортуп бар чыткан Ыдаажыктың соондан Назынмаа, Сендай, Бонуй-оол ыыт чок көрүп турганнар.

— Ачамның соондан барып көрбес сен бе — деп, Сендай Бонуй-оолга чугаалаан.

Бонуй-оол өдекке турган аъдын эзертээш, катының соонче хапкан. Үш аъттыг кижи Ыдаажыктың биез-ле бажынадын турган черинге чедип келгеннер. Аъдындан дүжүп чыткан Бонуй-оолче көргеш, Ыдаажык чугаалаан:

— Че, оглум, сен аътты чедип алгаш чанывыт. Чүвенни айы тывылгыже дек кайын салыр болар.

Бонуй-оол ыыт чок, катының аъдын чедип алгаш чанып каан.

Чазын Ыдаажыкты байысаан турган шериг хептиг, нагааныг дарга ол-ла өрээлинде, ол-ла столунун артында бижиттинмишаан орган. Сактырга ол өрээлиндеи черле үүнүп көрбээн-даа ышкаш болган. Ам база байысаалга кылыр чай чок хире-дир, барып суктуруп каар ыйнаан бо деп бодап олурда, дарга бажын көдүүрүп келген. Сандайже бажы-биле имнээш «Олур!» дээн. Сүрүп келген шагдаа өрээлден үне берген.

— Чүл мон, ашак, долу аштыг-демниг анмаарын канчаа өттенип калганы ол? — Ам деп, дарга түрамык үн-биле тыргаан.

— Та, кым билир боор, дарга, өттенип-ле каар чорду — деп, Ыдаажыр ам-на чүүнүн дугайында чугаа болуруп угаан билип, оон ынай чүүү айтырар ирги дээзинг, даргаже соонуургал-биле көргеп.

— Кымга каразын болур силер, чугаалаңар! — деп, дарга шынгыы негээн.

— Кымга каразын, кымга каразыыр боор, дарга, черле зайын тыппас-ла кижи-дир мен. Та канчап кыва берген анмаар чүве ийик...

— Мында элдеп чүве чок. Чүгле кара өжегээр кылган чүве-дир. Кым ону кылганын ыаан тывар бис. Езулуг хоралакчы кижи-дир. Арта-ла колхоз организастан, кошкулхөренги инитилештирер деп турда, аваа-турган анмаар хевертен өртүнү бээр. Ол черле аваа эвес-тир. Ол хоралакчы чүү бодап алган деп бодаар силер?

— Мен черле билбес кижиле-дир мен, дарга...

— Шуут билбес ышхажыл. Ындыг бе? Эзэн кижи билбеске кым билир ужурлуг үвел? Азы бис бе? Ийе, тып, билип болур бис харын...

— Оо...

— Чүгле бодунарның сөзүүнери баштай дыңнаар апаар бис.

— Чүү сөглээр кижи боор мен, дарга. Аайын-даа тыппас мен ийин.

— Боданыр апаар силер.

Дарга ынча дей каапкаш, шагдааны кый дээн. Ол шагдааның өөренгеи-ле ол ыйнаан, эжик аксында белен манап турар хире. Ол дораан кире халып келген.

— Суп канар. Боданып алырга чугаалажыр бис — дээш, дарга саазынарын стол иштинче суга берген.

Ыдаажыктың эниргн-ле олуруп турганы тар көзенектиг кара-бажын. Биезги-ле соок допчаан. Өскерилген чүве-даа чок. Чүгле харын эжик аксында багай демирхуун салып каан болган. Ону көргеш үр чыдар боор мен, хундус үндүрбес чыгыы-дыр деп бодаан

Энир маңаа бир ай ажыр чыткан-на болгай. Ынчан Сендай үргүлүү кээп, чем кирип берип турган. Ам чаш уруглуг кижи ынчап турар харыы бар эвес. Бонуй-оол аал ажылынга-ла өй. Чаа бажын тудар дээн бодал ынчап тайлыры ол-дур. ам чежеге чедир бажыннаар чүве ирги деп, Ыдаажык соок допчаан кызынга олуруп алгаш боданып олурган.

Бодазын дээш суп каанда, боданыр-ла ыйнаан. Оон бодалдарын кым көрүп, билип кааптар боор. Шынап-ла, Ыдаажык хөйүү-ле бодап чыда хонган. Ынчалза-даа канчаар-даа бодангаш, өрт дугайын кымга-даа каразын шыдаваан. Шынап-ла, кымга каразыыр боор. Кады-кожалар ындыг чүве кылбас дээрзин ол билир. Оон сагыжынга Бойду-Хамның чугаазы кирип келген. «Сенде лыл бардыр» дээн-не болгай. Ол дораан оон чүге салдынмайн барбажы ирги мен. Ол айныл-халапты чайладып каапып-даа болур турган чадавас. Кым-на менче дылын карааладып турар боор. Өрт үнерин баш удур билген болза, ол-ла кежээ Бойду-Хамны өөте эккеп алыр тургандыр ийин. Шош соонда чудурук чайыт деп чүве бо ыйнаан. Оода-ла кымның болу деггенин билип алза. Ону Бойду-Хам билип-даа тур ыйнаан. Ынчалза-даа ол хам ынча дээн, өртү ындыг кижи салган деп чугаалаар чүве болза шуут ат болганы ол. Ол багай ашакты шуутла салбаанадын эгелээрлер ийик. Өрішээ, хайыраан! Че, болган чүве болур-ла ыйнаан. Оон соон көргей аан деп бодаан.

Даныы атсы боданыр дээш Ыдаажык удуваан. Колхозтажыр дээн деп чугааны ол дыңнаан. Ындыг чугаа Тыва Совет Эвилелиниң составынга кирген соонда дораан-на дыңналы берген. Тыва тускай догуинаан республика-ла турган болгай. Ону чүге ол Эвилелге каттыштыра берген даргалар ийик бо. Че, оозун угаан-сарыылдыг даргалар биляр чүве ыйнаан. Бистерден, бөдүүн араттардан арга-сүме айтырар эвес. Улуг ыыдалдыг күрүнеге каттышкан аарга эки деп көргеннери ол ыйнаан. Ол колхозтажыр деп чүве үжен чылдарның эгезинде база болуп турган-на болгай. Хөй эвес кижилер малтаганын, эт-севин каттыштырып ап, шенеп-даа көргеннер. Ынчалза-даа оон чүве үнмээн. Ол колхоз деп чүвенин ужур-утказын орта билир кижилер ынчан турган эвес. Канчалдыр-даа чугаалажып турар улус бар. Малмаганны бир черге чыыр, үрүгдарыгны бир черге чыыр, кадай-хөөгет улусту база бир черге чыыр. Шупту чүве ниитинни болур. Орта удурланган улусту ангы дайзыны деп саналар. Харын-даа ол ужу-бажы билдинмес чүве үр болбайн соксай берген. Оон башка та чүү болур турган. Ыдаажык ынчан ол колхоз деп чүвеге каттышпаан. Ол-бо ыыдан, тайга-сын кезип, аннап чорда, колхоз тарай берген болган. Ам та канчалдыр колхозтажыр деп турар чүве. База-ла хамык өөчү-хөреңгини каттыштырып турып бээр чүве болза чиктиг хире. Өреге бүрүзүнге аксымга өй мал аттырып берген. өскезин колхозче киир сүрер деп чугаа улус арачында бүдүү чоруп турар. Ийе харын, мал-маган чок чедиимес улуска эки-ле чүве ыйнаан. Кызып-кылайып, үйгу-дыш көрбейн мал өстүрүп амыдыран чораан кижите малы харамнанчыт болбас арга чок. Че харын, айтыыдыктан эртер эвес, колхозка ыяан кирер деп чүве болза кирер-ле ыйнаан. Чүвенин ындын бодап, удурлуп баштап орар даргалар билир-ле ыйнаан.

Янзы-бүрү бодал болаар дээш Ыдаажык дан алып келгенин безин эскербээн. Шоора кангыт дээн соонда эжик ажыттынып, шагдаа Ыдаажыкты дүүнгү-ле дарга өрээлинге сүрүп эккелген.

(Уланчылыг).

Солаан Кыргысович БАЗЫР-ООЛ

Бо хүннерде Тываның культура ажылдакчылары аар кажыдалга таваржып, композитор С. К. Базыр-оол-биле кезээ-мөңгеле чарыын турар.

Солаан Кыргысович Базыр-оол 1935 чылдың тос айның 3-те Улуг-Хем кожуунуң Чиңге дел черге Часкалмаа Чадамбаевна болгаш Кыргыс Балчыыр-оолович Базыр-ооллардың өг-бүлезинге төрүттүнген. Солаан Кыргысович Чаа-Хөл ортумак школазынга. Оренбургтуң караа четпес үүглаа школазынга өөренип, Курск хоорайның хөгжүм үүрлишезинин баян салбырын 1963 чылда тергин эки өөредилге-биле доскан.

1964 чылда С. К. Базыр-ооллга Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол Шагаан-Арыгның, Хадынның, Эрзебектің, Каа-Хем суурның музыка школаларынга болгаш культура албан чөлөөнге үре-түнелдиг ажылдап, чонуң хөгжүм культуразын сайыралдырынга төлөпкен, үлүүн киирип келген. Ол бот-тывыгыр композитор аялгаларын бичиинге-ле, ыраңгыы 1955 чылдан эгелээш, чогаалын эгелээн. Оон ыт-не баштай чогаатканы Юрий Кюнзегешнің сөөлүгге «Чодураалар», а оон соонда «Чаа-Хөлдүң айдыңында», «Күсүү садка», «Арыкчыгаш», «Декей-оо», «Наадымның ийыр ыры», «Уттундурбас час», «Черүүжеңге бөрээл» дээш, ишкинзи-биле 60 ажыг ырыларды тыва чонга эргим чоок, амыдыралчүрүттаалгазының чарылбас аялгалары болу берген. Солаан Кыргысовичниң ырылары «Ынакшылды ырлажыры», «Чечектел-ле, төрээн Тывам», «Частың аялгалары», «Орденниг Тыва» деп чыныдыларда киргилээн.

Солаан Кыргысович кайгамчык чымчак сеткилдиг, эвеһаурек, омак-сергек, Езулуг-ла уран-чогаалчы салымчаанымыг кижи чораан. Чогумна оон ужурундан оон ырылары чонунга чоок, кайгамчыктыг чараш боол турар. Солаан Кыргысовичниң дыка хөй ырылары шагда-ла улуттуу апарган болгаш оларны чүгле төрээн Тывазында эвес, харын Якутияда, Бурятияда, Хакасияда, Алтайда, Моолда болгаш еске-даа чүүттарда кеңтергээн.

Хайыралдыг ынак эжиинстин, башкыларының чыыткылыг овур-хевирин бистин чүрек-тернинске оон кайсамыктыг ырылары-биле калы кезээ-мөңгеле артар.

Тыва Республиканың Культура яамызы, С. Б. Пюрбю аттыг улусчу чогаалылга төвү, 60 маалыг аттыг чүүт-шинчилел музейи, Кызылдың уран чүүл училишези, В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театры, Тываның күрүнеңи филармониязының коллективтери.

ӨЗЕК БОЛБУШААН, ҮЛЕГЕРЛЭЭН

Үлегер домактар болгаш чечен домактар амыдыралдың янзы-бүрү болгаш хөй талаларының дугайын чиге, дорту-биле сөглевишаан, боттарындан үлегерлээн хөй янзы хевирлернин тыптып кээринге өзек болуп турар. Моон алаанда сургаал хевирлиг үлегер болгаш чечен домактар колдады кирген.

Ажыл-херээнин даартаныже арттырба, хлевинин харын артыр.

Чоок кожанны ырак төрелинбиле солуа, чааш аъдынны аныяк эмликке солуа.

Амзавайн амданы билбес сен, чивейн тодуун билбес сен.

Өнүүнге бүдүн доора салба оруккa доора чудук салда, эжинге эктин кыстыланнатпа, эземенге эдертин киирбе.

Чанында аштаан эш олурда, боостаанче кескиндя безин ашпас.

Чип каапканының дугайын эвес, а акшазын канчаар чарыгдаанын чугаалаар.

Адыгны албайн чыда, кежин сатпас.

Тонун чаражынга өөрүве, чыгыынга өөгү.

Тып алган өөрүве, чидирилкеш ыглаа, артыкка ашкаш амлажыва, адын каапкаш мунгаваа.

Тооруктy казывайн, үрүүнүн чивес сен.

Боданмайн кушкаш безин кушпас.

Өскүс кижи холдары-биле каваанын чажын чаңгыс эвес чолаар өкпелеткен кижи сагыжы-биле мүнгаа хөөнү чаңгыс эвес бодаар.

Кыраанын шоотпа, болуп дөмей кылыыр сен.

Бижек тудуп далашпа — кестиннитер сен, балды тудуп дер бөөбе—моннаттар сен.

Сонгаар тыртын чыдыын түүба, соругдаанын чедип келбес.

Дулей кижизен айлан кушкаш ырын айтырба, аскан кижизен арт эшканын, коклаа эткенин айтырба.

Чугаалаар чүвези чок болганда, ыыттаваазы ыдыыныг эвес, харыылдар ажыды чок болганда, «канчаар боор» диптирп доозмылаа эвес.

Хөй-ле чүвени эвес, а хамаанчок чүүлү чүвени оор кижи өөрлаттар.

Алексей НУГУУРАК.
Тожу кожуун.

Чарлалдар бюрозу

ФЕСТИВАЛЬ. ФЕСТИВАЛЬ. ФЕСТИВАЛЬ!!!

1994 чылдың январь 15, 16-да В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрынга

Тыванын бүгү-ле поп болгаш рок-белүктериниң киржилгези-биле

«ХӨГЖҮМЧҮЛЕР БОЛГАШ ПОЛИТИКА»

деп фестиваль болур.

Фестивальдың удуртукчузу «Шаман» фирмазы бүгү-ле музыка белүктерин аваа киржиринче чалап тур.

Белүктернин чыглыр хүну — январь 13, 14-те. Улусчу чогаалылга бажыны. 10.00 шактан 18.00 шакка чедир.

ФЕСТИВАЛЬДЫН ПРОГРАММАЗЫ:

Январь 15-те: 15.00 шакта — фестивальдың ажылыышкыны, поп-белүктернин болгаш аалчыларның концерти.

Январь 16-да: 14.00 шакта — рок-белүктернин концерти.

17.00 шакта — фестивальдын аалчыларының болгаш белүктернин каттышкан улуг ГАЛА-КОНЦЕРТИ.

КАЛЫК КАМГАЛАЛ ЯАМЫЗЫНЫҢ УЛУСЧУ БОЛГАШ ЧОННУН ЧАҢЧЫККАНЫ МЕДИЦИНАНЫҢ

Эртем-практиктиг төвүнде элээди үруглардың психологунун кабинеди ажыллап турар. Ынчангаш силер аваа баргаш эртенгинин 8.00 шактан 16.00 шакка чедир консультацияны ап болур силер. Дүштеки чапсары — 12.00 шактан 13.00 шакка чедер.

Хүлээп алыр адреси: Комсомольская кудумчузу, 37 (Эртем-практиктиг төптүн чаа корпузу). Долгаар телефон № 3-63-57.

Эртем-практиктиг төптүн кол корпузунда (калыкшылыга салбырында) № 1 кабинетте дыштаныр, хүннерден ангыда хүннүн-не 15.00 шактан 17.00 шакка чедир сексопатолог хүлээп ап турарын дыңнаттывыс.

КООПЕРАТИВТЕРНИН БОЛГАШ АРАТ АЖЫЛАГЫЫЛАРНЫҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Квартал болгаш чыл отчеттарын тургузарының талазы-биле бухгалтер дузазын көргүзүп болур мен.

ТЕЛЕФОН № 3-01-89.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КУЛЬТУРА, КИНО БОЛГАШ ТУРИЗМ ЯАМЫЗЫ

1994 чылдың январь 14-те 14.00 шакта Тыванын күрүне филармониязының концерт залынга нептеренгей музыканың болгаш ырының «Азианың уну» дээн делегей конкурузунга киржиринин шилидлезин эрттирер деп турар. Конкурска киржирлер үлегернин казыып чангыс (ун — чокка) фонограммазын бижээн 2 погаалды киирер.

Тыва Республиканың Культура, кино болгаш туризм яамызындан айтырыгны тодаралып ап болур.

Телефоннар № № 2-64-54 болгаш 3-77-35

КАМГАЛАДЫЛГАНЫҢ «АСКО-ТЫВА» АКЦИОНЕР КОМПАНИЯЗЫ СҮМЕЛЕП ТУР

Бүдүрүлгелернин болгаш тус-тус хамаатыларның акша-хөренгизинин күсели-биле немелде пенсияны камгаладып ап болур.

Камгаладылганын бо хевири пенсия назы-харының үезинде идегелдиг немелде орулгазын хандыры-биле акша-хөренгини чыып алыр сорулгалыг.

Камгаладылга үндүрүүн камгаладыкчының күзээнин ёзугаар ай санында, квартал санында азы чылда ийи катап туда болгаш шилчидилге-биледаа төлеп болур.

Чижээ, силер компания-биле 10 чыл иштинде камгаладылга керээзин чаргаш, ай санында-ла бодунарга немелде 100 мун рубль пенсияны алып деп шиитпирлээн дижик силер. Ону чедип алыр дизе, керээ чарган бүгү үе иштинде ай санында-ла 800 рубльди төлээр апаар. Ынчангаш силер 10 чыл иштинде компанияга 96 мун рубльди төлээр болгаш пенсия назызы чеде бергеш, «АСКО-ТЫВА» компаниядан 100 мун рубльди ай санында алыр силер.

Пенсияны херээженнерге 55 хардан болгаш эр кижилерге— 60 хардан эгелээш, ай санында азы квартал санында төлеп бээр.

Немелде пенсияны камгаладыкчыга төлеп бээрл оон күзээнин ёзугаар болур: ону компаниянын кассазындан туда азы камгаладыкчының Ажаалга банкызында санажылга счёдунче болгаш почта дамчыштыр шилчидилге-биле берип болур.

Бо дугайында толаргай тайылбырны ажыллап турар черинерде камгаладылга төлээлекчузинден азы дараазында адрестен ап болур силер: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 35. Амыдырал хандырылга бажыны. 2-ги каът, «АСКО-ТЫВА», телефон № 3-67-24.

Силернин даартагы хүнүнер боттарынарның холдарынарда, ол дугайын утпанар!

ТЕЛЕФОН «БҮЗҮРЕЛ»: 3-24-20!

Амгы берге, дүрген өскерлиишкиннерлиг үеде амыдырал-чүрүттүлгага, ажыл-агыйга болгаш тус-тус кижилерге-даа янзы-бүрү бергелер таваржып турар. Чогум-на оон ужурундан «Бүзүрел» телефону силернин буянныг болгаш ак сеткилдиг дузалакчынар, сүмелекчинер болур. Бо телефон кежээкинин 19.00 шактан эртенгинин 7 шакка чедир ажыллап турар. Оон дугаары 3-24-20. Ол ышкаш ай санында-ла, 22-нин хүнүнде, телефонга сексопатолог база ажыллаар.

КАНДЫГ-ДАА ӨНЧҮ ХЕВИРЛИГ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ ХУУ КИЖИЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Минусинскинин «ЮГ» акционер ниитилели Минусинскиде складтан дараазында чүүлдерни сайгарып садып турар:

1) Хоюг чигир (Россияның) 1 кг. 680 рубль.
2) Линолиум (чылыглаан) 7,5 мун рубль.
3) Сонга шили.
4) Шоодайларда цемент — шоодайның өртээ —2,8 рубль.
5) Кыдырык шифер.
6) Вагонка.
7) Шала маизазы.
8) Авторезина 6,45.
9) Плитус.
10) Обиаличка.
11) Улустун хереглел барааннары. Төлевир хевиря кандыг-даа боол болур.

Россияның Сан яамызының баш удур санааны-биле алырга, январь айда өртектер 4 катап өзер апаар.

Ынчангаш сёдып алырынче дадажыыр!!!

«ЮГ» АКЦИОНЕР НИИТИЛЕЛИ. Санажылга счёду— 2467017 РКАБ.

Минусинск хоорай МФО 144331 корр. счёду 700161437.

Адреси: Минусинск хоорай, Октябрьская кудумчузу, 52.

Телефоннар № № 2-54-91, 2-13-04, 2-54-42. «ЮГ» АН.

АВТОМОБИЛЬДЕР САДЫП ТУРАР

Бистин организация Кызылда складтан УАЗ-3303, 31512 маркалыг автомобильдерни садып турар. Төлевир хевири кандыг-даа боол болур.

Долгаар телефоннар №№ 2-14-73, 3-47-71 болгаш 2-47-95.

ЭДЕ ОРГАНИЗАСТААНЫ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Чазаанын чанында даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле комитетти Тыва Республиканың Дээди Совединин 1993 чылдың март 25-те № 455 доктаалын ёзугаар Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар болгаш чүүттар аразында харылзаалар яамызы кылыр эде организастаанын барымдаалаш. Тыва Республиканың Чазаанын чанында даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле комитеттин төгерик таңмазын күш чок деп саналар.

КИНО

ДЕКАБРЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Куруг черниң хартыгазы» 10.00, 11.50, 13.40, 15.30, 17.20 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Фехтовальщик» 9.10, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Американы кузеп тур мен» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сеткил дүвүрели» 13.00, 16.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Холан таажы болгаш Рәнраи калын» 9.00 шакта; «Азалар ортулуунун чажмы» 10.40 шакта; «Дош херек» 12.30, 14.20, 16.10, 18.00 шактарда.

Кызыл хоорай Красноармейская 100 Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва сонбанк» № 363505.

Тургузукчулар: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ болган ЧАЗАА. «ШЫН» СОЛУННУН РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнун ораалакчызы) А. Б. Монгуш М. Д. Оюн (харысалдыг секретарь) М. М. Саая кол редакторнун ораалакчызы Я. М. Сат Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр өр — 3-34-26; кол редакторнун ораалакчылары — 3-33-01; — 3-34-17; харысалдыг секретарь — 3-34-92; ораалакчылар 3-45-93

КИЛЛИСТЕР: ниитилел амылыралы — 3-34-19 3-34-08; улетпур — 3-34-49 3-36-73 көзөө ажыл-агый — 3-41-16; культура улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-30-15 3-34-67; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; ончулга — 3-34-30 3-34-93; нарта — 3-30-03; корректорлар — 3-41-23; тилдүрүкчүлер — 3-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92 3-14-04; бухгалтерия — 3-27-11

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерстводунун чанында парлалганың, медээлерни хостуг коруун камгалаар талазы-биле Тыванда хайгаарал чеңнге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттинген дугаары — Т.00007.

Солунда парлаттынган материалларның, авторларының болгаштары редакцияның көрүүжү-биле дүүшпейн барын болур. Аңыттынган фактылары саннары болгаш еске-даа ыыныгдары дээш авторлар боттары харысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерстводунун типографиязы. Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 19.896. Индекс 54240. Чагыг № 125.